

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
кафедра педагогіки та методики початкової освіти**

**Розвиток діалогічного мовлення молодших
школярів засобами комунікативно-
ситуативних вправ**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти –другий (магістерський)

Виконав:

**Студент 2 курсу, 213 м.з. групи
Воронка Михайло Валерійович**

Керівник:

**кандидат педагогічних наук,
доцент Костащук О.І.**

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол №_4___ від 04 листопада 2025 р

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

АНОТАЦІЯ

Воронка М.Розвиток діалогічного мовлення молодших школярів засобами комунікативно-ситуативних. – Рукопис. Кваліфікаційна робота на здобуття ОКР «Магістр» зі спеціальності 013 Початкова освіта. Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2025. 107 с.

Кваліфікаційна робота *присвячена* розкриттю теоретичних засад розвитку діалогічного мовлення молодших школярів та обґрунтуванню впливу комунікативно-ситуативних вправ на цей процес. Розкрито особливості розвитку діалогічного мовлення учнів молодшого шкільного віку.

Запропоновано поняття *розвиток діалогічного мовлення молодших школярів* – це систематичний процес набуття молодшими школярами *діалогічної компетентності*, що залежить від обставин та проявляється у конкретній ситуації. Обґрунтовано систему комунікативно-ситуативних вправ, які сприяють підвищенню культури мовлення та комунікації, – відповідно, - оптимізують рівень діалогічної компетентності молодших школярів.

Ключові слова: діалог, діалогічне мовлення, комунікативно-ситуативна вправа, розвиток діалогічного мовлення молодших школярів.

ABSTRACT

Voronka M. haraburyak M.I. Development of dialogical speech of younger schoolchildren using communicative-situational means.– Manuscript. Manuscript Master's Degree Program for Master's Degree in Specialty 013 Primary Education. – Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. – Chernivtsi, 2025.107p.

The qualification work is devoted to the disclosure of the theoretical foundations of the development of dialogical speech of younger schoolchildren and the justification of the influence of communicative and situational exercises on this process. The features of the development of dialogical speech of younger schoolchildren.

The concept of the development of dialogical speech of younger schoolchildren is proposed - this is a systematic process of acquiring dialogical competence by younger schoolchildren, which depends on the circumstances and manifests itself in a specific situation. The system of communicative and situational exercises is substantiated, which contribute to the improvement of the culture of speech and communication, - accordingly, - optimize the level of dialogical competence of younger schoolchildren.

Keywords: dialogue, dialogical speech, communicative-situational exercise, development of dialogical speech of younger schoolchildren.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____М.Воронка

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	9
1.1 Розвиток діалогічного мовлення як актуальна наукова проблема.....	9
1.2 Особливості розвитку діалогічного мовлення учнів молодшого шкільного віку.....	19
1.3 Вплив комунікативно-ситуативних вправ на розвиток діалогічного мовлення молодших школярів.....	28
Висновки до розділу 1	37
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ КОМУНІКАТИВНО- СИТУАТИВНИХ ВПРАВ.....	39
2.1 Система комунікативно-ситуативних вправ для розвитку діалогічного мовлення учнів.....	39
2.2 Емпіричне дослідження рівнів розвитку діалогічного мовлення молодших школярів.....	51
2.3 Методика застосування комунікативно-ситуативних вправ у процесі розвитку діалогічного мовлення	70
Висновки до розділу 2	78
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84
ДОДАТКИ.....	91

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний розвиток нашої держави, який окреслений маркерами реформування, євроінтеграції, технологізації, визначає оптимізацію освітньої діяльності, яка спрямована на суспільну активну особистість з певними якостями креативності, комунікабельності, самодостатності та адаптивності, що так важливо сьогодні, в умовах постійних змін. Задля створення ефективного освітнього простору відбуваються важливі реформи, запроваджуються нові підходи щодо розвитку особистості молодшого школяра, окреслені у національній системі освіти та закладені у таких державних документах реформування мовної освіти України («Конституція України, закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», «Про мови», Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття), Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті»).

Парадигма мовної підготовки учнів початкових класів визначається різними навчальними проєктами, серед яких розвиток діалогічного мовлення, зосереджений на виробленні вмінь комунікативної поведінки на принципах культури мовлення та етики спілкування. Активне впровадження комунікативно-ситуативних вправ на уроках для розвитку діалогічного мовлення посилює процес пізнавальної діяльності школярів, активізує їх бажання вчитися, закладає відповідний рівень мовленнєво-комунікативної грамотності, вчить змалку здійснювати свідомий життєвий вибір та відповідати за нього.

Нагальною проблемою досліджень науковців є формування діалогічного мовлення особистості. Здатність школяра включатися в діалог відбувається на комунікативному, компетентнісному, ситуаційному та особистісно-орієнтованому підходах до навчання, зокрема української мови, який робить новий погляд на питання розвитку діалогічного мовлення. Компетентнісний підхід спрямовує на практичну складову змісту навчання, у межах нашого дослідження – на розвиток діалогічної компетентності

молодших школярів як умову ефективної життєдіяльності. Комунікативний підхід у розвитку діалогічного мовлення засобами комунікативно-ситуативних вправ передбачає зосередження на мовленнєвому рівні, усвідомленні ролі мовних засобів у спілкуванні. Особистісно-орієнтований підхід у процесі розвитку діалогічного мовлення – це застосування ситуативних вправ для пізнання світу, формування індивідуальних здібностей учнів. Ситуаційний підхід зорієнтований на проєктуванні освітнього процесу у відповідності до етапів розвитку комунікативної діяльності – від усвідомлення співрозмовника через оцінювання обставин до вираження думок в узгодженості із ситуацією спілкування.

Діалогічне мовлення виступає головною складовою формування особистості молодшого школяра. Здатність виражати власні думки, прислухатися та розуміти інших людей, чітко формулювати свої переконання – все це сприяє розвитку критичного мислення, самоповаги, адаптивності та емпатії. Діти, які проявляють себе впевнено під час діалогічного спілкування, краще адаптуються у суспільстві, вони досягають успіху у навчанні та володіють більшим потенціалом можливостей для побудови успішної кар'єри у майбутньому. Формування діалогічного мовлення впливає на рівень засвоєння та розуміння навчального матеріалу учнями. Молодші школярі, які задають питання, включаються до обговорення тем та виражають власну думку, активно проявляють себе у навчанні та засвоюють інформацію ефективніше.

Отже, розвитку діалогічного мовлення, виробленню мотивації до навчання сприяє залучення учнів до спеціально змодельованих ситуацій спілкування. Оскільки процес навчання зорієнтований на підготовку дітей до життя, то активне впровадження комунікативно-ситуативних вправ дозволить сформувати вміння та навички вирішувати життєві ситуації, вести діалог з різними учасниками комунікації, і, тим самим, позитивно впливатиме на становлення особистості молодшого школяра.

Стан дослідження проблеми. Психолого-педагогічний зміст питання становлення особистості у наукових колах визначають комплексно. Так,

теоретичні аспекти проблеми розвитку мовлення учнів початкової школи віднаходимо у працях В. Бадер, І. Беха, Л. Варзацької, М. Вашуленка, О.Вишник, С. Дорошенка, С. Дубовик, В. Каліш, А. Каніщенко, Ю.Коваленко, Г. Лещенко, О. Мельничайко, Л. Наконечної, С. Омельчука, Л.Паламар, М. Пентилюк, О. Петрук, К. Пономарьової, О. Прищепи, Н.Притулик, О. Савченко, І. Синиці, В. Семиченко, Л. Скуратівського, О.Ткачук, О. Хорошковської та ін.

У дослідженнях О. Мельничайко, С.Омельчука, Л. Шевцової та ін. розкрито принципи розвитку мовлення учнів; у працях М. Жинкіна, Г.Костюка, О. Кочерги, М. Львова, І. Синиці – психофізіологічні особливості розвитку мовленнєвої особистості учнів тощо.

Проблему формування діалогічного мовлення представлено у лігводидактичних дослідженнях Н. Головки, О. Гончарук, О. Гриценко, С.Дубовик, Л. Левіної, Г. Лещенко, О. Петрик, О. Скаковської, Л. Соловець, Л. Шевцової та ін.

Ключові питання щодо розвитку діалогічного мовлення молодших школярів засобами ситуаційних вправ презентовані у науковому доробку Т.Білоусенко, А. Клименко, Л. Клюс, Н. Котух, О. Медведюк, О. Петрик, В. Трунової, Л. Шевцової, В. Явір та ін., які подають ситуаційні вправи як провідний спосіб мотивування учнів до навчання.

Отже, процес розвитку діалогічного мовлення вбачаємо у напрямі комунікативної мети та відбору оптимальний мовних та позамовних засобів. Саме така послідовність вимагає розуміння механізмів засобів мови та мовлення та їх використання.

Таким чином, практична цінність проблеми розвитку діалогічного мовлення учнів зумовили вибір теми наукового дослідження ***«Розвиток діалогічного мовлення молодших школярів засобами комунікативно-ситуативних вправ»***.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.
Магістерська робота виконана в рамках теми кафедри: *«Теоретико-*

методологічні засади розвитку педагогічної освіти та професійної підготовки фахівців у контексті євроінтеграційних процесів».

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування особливостей та потенціалу комунікативно-ситуативних вправ у процесі розвитку діалогічного мовлення молодших школярів.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. здійснити аналіз наукових уявлень з проблеми розвитку діалогічного мовлення молодших школярів;
2. розкрити вплив комунікативно-ситуативних вправ на розвиток діалогічного мовлення учнів;
3. провести емпіричне дослідження рівнів розвитку діалогічного мовлення молодших школярів;
4. обґрунтувати методику застосування комунікативно-ситуативних вправ у процесі розвитку діалогічного мовлення учнів.

Об'єкт дослідження – розвиток діалогічного мовлення молодших школярів.

Предмет дослідження – особливості розвитку діалогічного мовлення молодших школярів засобами комунікативно-ситуативних вправ.

Методи дослідження:

- *теоретичні* (вивчення нормативних документів, аналіз та синтез психолого-педагогічної, лінгвістичної літератури для окреслення теоретичних засад дослідження; систематизація наукових понять з проблеми розвитку діалогічного мовлення учнів засобами комунікативно-ситуативних вправ);
- *емпіричні* (спостереження для збору інформації, анкетування, бесіди з учнями, опитування, інтервювання тощо);
- *констатувальний експеримент* для визначення рівнів розвитку діалогічного мовлення молодших школярів засобами комунікативно-ситуативних вправ.

Теоретичне значення результатів дослідження полягає у розкритті особливостей розвитку діалогічного мовлення учнів молодшого шкільного

віку та з'ясуванні психологічних механізмів, що відбуваються у дітей на етапі мовного розвитку. Проаналізовано основні аспекти розвитку мовлення молодших школярів шляхом застосування системи комунікативно-ситуативних вправ. Подано визначення ключової дефініції дослідження «розвиток діалогічного мовлення молодших школярів засобами комунікативно-ситуативних вправ».

Практичне значення результатів дослідження полягає в можливості використання наукових висновків та положень дослідження в освітньому процесі вчителями початкових класів; включення запропонованої системи комунікативно-ситуативних вправ в структуру уроків мовно-літературної освітньої галузі (українська мова), що сприятиме закріпленню молодшими школярами лінгвістичних понять, виробленню у них логічного, правильного, виразного діалогічного мовлення. Результати дослідження можуть, також, бути базою для створення методик розвитку діалогічного мовлення учнів початкової школи.

Апробація результатів дослідження. Теоретичні положення та результати дослідження представлені на щорічній Студентській науково-практичній конференції (Чернівці, 2025р.) та доповідалися на I Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Наукові інсайти майбутніх педагогів: від пошуку до втілення» (Київ, 2025р.).

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1 Розвиток діалогічного мовлення як актуальна наукова проблема

Мова є специфічним видом знакової діяльності, що виражається у використанні усталених історично артикуляційних норм певної етнічної спільноти з метою розкриття явищ дійсності та для обміну інформацією членів соціуму (Вашуленко, 2006). Використовуючи мову у житті, люди застосовують різні мовні засоби у кожній мовленнєвій ситуації. В залежності від мети та змісту мовлення, та манери спілкування відбувається вибір доцільних та відповідних комбінацій слів, речень для даної ситуації мовлення.

Зважаючи на це, посилюється значення та вимоги до мовних знань, формування діалогічних умінь вже починаючи з початкової школи, де розвиток мовлення молодших школярів виступає показником їх власного індивідуального зростання. Отже, головним завданням мовної освіти сьогодні є формування особистості компетентної, здатної до розв'язання певних мовленнєвих діалогічних ситуацій, навчальних та житєвих, вміння використовувати набуті знання. Завдання вчителя полягає у підготовці учнів до реального майбутнього життя, та реалізації головного принципу – зв'язок навчання із життям.

Відомо, що мова є системою одиниць спілкування, а мовлення – це використана мова у конкретній ситуації. Науковці стверджують, що мова – це могутній засіб вираження думок, а мовлення – засіб матеріалізації мислення (Вашуленко, 2006). Отже, мову та мовлення розрізняють за такими аспектами:

- 1) мова – загальне явище, а мовлення – конкретне (мова виражається у мовленні)
- 2) мова – це загальноприйняте явище, стабільне, а мовлення – явище унікальне, ситуативне, мінливе (мова немає помилок, а під час мовлення відбувається припущення помилок)

- 3) мова – психічне явище, а мовлення – психофізіологічне
- 4) мовлення є лінійним явищем, воно відбувається послідовно в часі, а мова – нелінійне, бо всі слова, звуки є одночасно (Власенко,2005).

Мовлення відбувається в усній та писемній формах, кожна з яких відрізняється своїми властивостями, якостями. Виокремимо критерії, згідно яких є різниця між писемною та усною формами мовлення:

- ✓ ситуація спілкування та налагодження зв'язку із співрозмовником: усне мовлення характерне ситуативністю, та конкретним адресатом;
- ✓ стиль сприйняття та форма вираження думок: усне спілкування – це сприйняття безпосереднє, писемне мовлення – є опосередкованим;
- ✓ структура висловлення (дві форми – це вступ, основна частина та висновок);
- ✓ певний час для спілкування: усне висловлювання у співвідношенні до писемного є спонтанним, та дещо обмеженим у часі);
- ✓ засоби вираження (усне мовлення – це використання мовних та позамовних засобів виразності, писемне – застосування тільки мовних та графічних засобів);
- ✓ здатність коригувати висловлення: усне мовлення – майже не коригується, а писемне мовлення – орієнтоване на перевірку написаного (Власенко,2005).

Учень приходить до навчального закладу маючи вже певний багаж знань, який успадкував від сім'ї, друзів, свого оточення, однак його мовлення є дещо обмеженим та містить багато нелітературних слів, зворотів тощо. Завдання вчителя та закладу освіти – впорядкувати, спрямувати мовлення учня у відповідне русло.

В освітньому процесі робота над формуванням писемного та усного мовлення складається з таких напрямів:

- 1) уточнення та забагачення запасу слів учнів, використання слів, граматичних форм

- 2) робота над зв'язком слів у реченні, реченням, над граматичною складовою мовлення школярів
- 3) здатність використовувати мовлення, виражати власні думки у логічній структурі (Дубовик, 2006).

На етапі опанування лексико-граматичним матеріалом молодші школярі вивчають норми лексичної єдності, правила граматичного зв'язку слів, порядок слів у реченні в узгодженості змісту висловлювання, вчать поширювати речення та ін.

Провідною умовою формування соціально активної особистості є опанування мовою як засобом спілкування. Для цього необхідно забезпечити зв'язок між освітою мовною та діалогічним розвитком учнів. Від ступеня мовних знань залежать мовленнєві здатності учнів, їх діалогічна компетентність. Мовлення складається людиною із мовних фактів.

Отже, для висловлення думки мовець відбирає з мовного потоку вже віжомого йому, потрібні для конкретної діалогічної ситуації мовні засоби та виражає їх в писемній чи усній формах. Саме тому для ефективного розвитку діалогічного мовлення учнів вагомим єх одночасне вивчення мовних відомостей.

На думку дослідників М.Вашуленка, С.Гірняка, О.Савченко, практична зосередженість опанування рідною мовою повинна забезпечити розвиток мовно-мовленнєвої особистості, що може вільно висловлюватися за будь-яких умов, проявляє високий рівень знання культурних мовних норм, слідує за якістю мовлення власного (Вашуленко, 2006).

Далі перейдемо до розкриття базових категорій дослідження.

В дидактиці існують певні тлумачення понять компетенція, компетентність та ін. Відповідно, компетенцію слід розглядати як поняття нормативне, певну суспільну норму, що включає знання, вміння, практичні навички, засоби діяльності, досвід опанування школярами норм та вимог чинної програми.

Компетентність – це утворення особистісне, вміння успішно використовувати знання, вміння, досвід у певних життєвих ситуаціях для

вирішення питань, завдань (Клюс,2019). Так, компетенція не відзначається особистісною приналежністю, але відноситься до нормативних документів, під час освітнього процесу переходить у компетентність.

Комунікативна компетентність – це знання про спілкування у різних умовах та з різними співрозмовниками, та знання вербальних та невербальних норм інтегрування, здатність успішно використовувати їх у мовленні у ролі як адресанта, так і адресата. Комунікативна компетентність – це складання та відтворення висловлення за зарзком. Отже, комунікативний розвиток школяра – це запорука її успішного становлення як особистості в узгодженості індивідуальних характеристик , де базовим аспектом вивчення мови є розвиток діалогічних умінь, тобто використання набутих знань у практичній діяльності.

Мовленнєва компетентність, що є базою мовної освіти, виражається у вмінні сприймати, розуміти інформацію, виражати думки у письмовій чи усній формах, обґрунтовувати їх. Мовна компетентність – це вміння застосовувати знання про одиниці мови під час усного та писемного мовлення (Корніяка,2006).

Мовно-мовленнєва компетентність, за М.Вашуленко, В.Собко, полягає у опануванні людиною знаннями про мову та виробленні здатностей її використовувати у певних мовленнєвих ситуаціях. І.Черезова вважає, що мовленнєва діяльність – це інтелектуальна діяльність, бо предметом є думка, розкриття мислення через свідомість. З цією метою особистість використовує систему мовних та метамовних знаків, засобів мовленнєвої комунікації, що необхідні для процесу спілкування (Вашуленко,2006).

Питанням діалогічного мовлення, культурою діалогу були присвячені праці вітчизняних так зарубіжних науковців: М.Бахтіна, Г.Сагач, Н.Шведова та ін.

Дослідники І. Бех, С. Вітвицька, О. Добрович, Н. Волкова, О. Корніяк, Л. Орбан-Лембрик, О. Сердюк, В. Сухомлинський та ін. займалися проблемою висвітлення змісту діалогу, його ролі та значення під час навчання.

Отже, діалог – це форма спілкування (мовлення), що визначається черговістю мовленнєвих повідомлень мовців, що знаходяться у зв'язку.

Діалогічне мовлення визначається об'єднанням елементів мовлення, що перебувають у зв'язку та складають змістову ціле. Зазначимо, що розвиток діалогічного мовлення молодших школярів – це процес опанування ними діалогічної компетентності, що залежить від обставин та проявляється у ситуаціях життєвих.

До завдань вчителя щодо процесу розвитку діалогічного мовлення молодших школярів належить розкриття прихованих можливостей, що можна успішно застосувати під час спілкування.

Дослідник Ф.Бацевич подає такі характерні властивості діалогу, як:

- двоє і більше співрозмовників
- обмінювання репліками без обдумування
- чіткість, логічність, лаконічність реплік (вони можуть бути нерозгорнутими, скороченими тощо)
- залежність реплік від ситуації
- шаблонність реплік, застосування вже набутих під час спілкування мовних-кліше
- слухове та зорове сприйняття учасників діалогічного мовлення (використання міміки, жестів)
- роль та значення тембру голосу, інтонації, що впливають на семантику слів, змінюють висловлення (Зимульдинова,2014).

Отже, ступінь розвитку діалогічного мовлення залежить від:

- ✓ знань щодо властивостей писемного та усного мовлення
- ✓ знань про структуру діалогу
- ✓ розвитку вмінь орієнтуватися у мовній ситуації
- ✓ вміння опанування позамовними засобами комунікації
- ✓ здатності слухати та чути співрозмовника
- ✓ розуміння елементів діалогічної діяльності
- ✓ відбору оптимальних прийомів, засобів, методів, компетентності вчителя у їх використанні (Зимульдинова,2014).

Дослідники переконують, що розвиток діалогічного мовлення стає можливим за умови забезпечення моделювання навчальних ситуацій спілкування, теми яких є наближеними до життя учнів та мають відношення до різноманітних аспектів життя.

Діалогічне мовлення потребує від мовців активного процесу сприймання та оброблення інформації. Мовці мають чітко розуміти думки партнера, підбирати відповідні відповіді, аргументувати їх, аналізувати інформацію, вирішувати завдання та приймати рішення. Вивчення когнітивних елементів діалогічного мовлення має змогу ліпше усвідомити, яким чином люди інтерпритують інформацію під час комунікування та як це може відобразитися на їхніх мовленнєвих вміннях.

Діалогічне мовлення містить не тільки розумові складові, але й емоційні та психологічні. Співрозмовники мають виражати емпатію, слухати та розуміти почуття іншого мовця, розв'язувати спірні моменти, будувати позитивні стосунки. Психологічні елементи діалогічного мовлення розглядаємо з метою вирішення впливу спілкування на соціальний та емоційний розвиток особистості.

Діалог складається з таких частин – діалогічних елементів, що взаємозамінюють один одного та утворюють діалог. Школярі повинні розуміти такий процес: бачити цілісність діалогу, його частини, їх взаємозв'язок та утворення тексту.

У межах методики вивчення рідної мови, текст виступає і засобом і кінцевим результатом діалогічного та монологічного висловлювання. Діалог характеризується такими типами тексту: мікротекст (дві, три, чотири репліки, що складають діалогічну єдність) та макротекст (діалогічне ціле). Зважаючи на це, можемо констатувати, що діалог – це висловлення цілісне (текст), елементами якого є діалогічні єдності, що містять поєднання слів у речення (рис.1.1). До ознак діалогічної єдності належить комунікативна цілісність – зв'язок репліки із наступною з метою розкриття загальної теми діалогу.

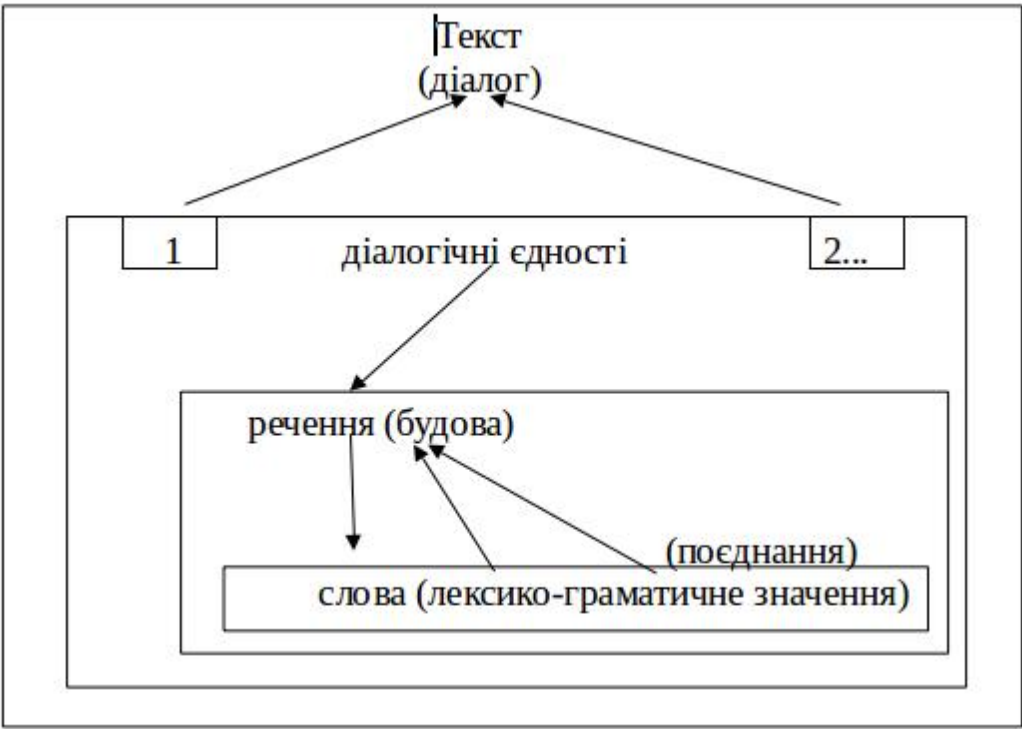


Рис. 1.1.1 Цілісність діалогу

Отже, розвиток діалогічного мовлення характеризується ступенем сформованості визначених складників. Діалог – це активний спосіб розвитку звязного мовлення, який може використовуватися як окремо з навчальною метою, так і у складі комунікативних вправ.

Нам імпонують міркування М.Пентилюк , який діалог визначає як вид усного мовлення, як певний мовленнєвий процес обміну інформацією, як короткі словесні реакції та репліки, як мовленнєвий акт процесів говоріння та слухання.

До головних ознак діалогу відносимо: *двобічність, цілеспрямованість, емоційність, зв'язок породження та сприймання мовлення*. Розвиток діалогічного мовлення проходить зазвичай під час бесід, дискусій, обговорень тощо.

Поняття «діалог» у лінгвістиці, розглядається як головна форма спілкування, де є два чи більше мовців, які взаємодіють між собою через мову. Діалог –це аспект мовленнєвої діяльності та має наступні характеристики:

- діалог містить обмін інформацією, ідеями, думками та почуттями мовців. Може бути усний, письмовий;

- у діалозі кожен мовець займає активну позицію. Мовці виражають власні думки, запитують, дають відповіді на запитання, інтерпретують інформацію, аналізують, реагують на висловлювання;
- діалог має структуру, де один мовець виражає думку, а згодом інший – дає відповідну реакцію на це. Така послідовність дій є лінійною, та може містити декілька обмінів між мовцями;
- діалог застосовує мову як головний засіб спілкування. Діалог може містити різноманітні мовні конструкції (слова, речення, вирази та ін);
- діалог складається з різних цілей, обміну інформацією, розв'язання завдань, прояву почуттів, висунення ідей, навчання тощо;
- для розуміння діалогу слід враховувати контекст, ситуацію спілкування, та знання мовця про певні явища чи обставини (Петрик,2006).

Серед лінгвістичних властивостей діалогу слід розглянути еліптичність мови, використання мовних кліше, модальних слів, вигуків, синтаксичних конструкцій, мімки, жестів. Мовознавці (С. Захарова, С. Поляков, М.Склярєнко та ін.) визначають основні характеристики діалогічного мовлення : - це обмін репліками, інтонація, семантика. В основі діалогу, на думку науковців, стоїть репліка як головна структурна одиниця діалогічного мовлення. Репліка – це певне слово, чи словосполучення, висловлювання монологічного змісту. Базовою одиницею прийнято вважати діалогічну єдність, що складається з декількох реплік, де одна репліка є ініціативною, а інша – реакцією.

У наукових джерелах існує багато підходів до класифікування діалогів, що дає змогу скласти систему їх застосування у навчанні учнів, у процесі розвитку мовленнєвої компетентності.

Діалоги розрізняють за стильовими ознаками:

- ✓ навчальний діалог
- ✓ побутовий діалог
- ✓ художній
- ✓ діловий (Петрук,2012).

За своїм змістом діалоги бувають: запитально-відповідні, розповідні, полемічного змісту (диспут, суперечка). Структура та зміст діалогу визначається рядом мовленнєвих чинників, серед яких:

- тема та мета діалогу
- умови спілкування
- якості співрозмовників (вік, інтереси, інтелектуальні спроможності, темперамент, поведінка і т.д.)

За методичною доцільністю розрізняють наступні типи діалогів:

- *діалог етикетного змісту*
- *діалог за певним малюнком*
- *діалог за початком*
- *діалог-розпитування та ін.*

Діалог етикетного змісту – це діалог, де є репліки –стимули та репліки-реакції, вони є соціальними та розкривають соціальні позиції мовців. Такі діалоги мають ряд груп: діалоги соціального спрямування (вдячність, привітання, вибачення); спонукальні мовленнєві акти (порада, команда, пропозиція, прохання, вимога, наказ); реактивні мовленнєві дії (незгода, згода, відмова, дозвіл та ін.). Для проєктування такого діалогу слід підібрати відповідні мовні засоби , врахувати місце комунікування, та тип стосунків між співрозмовниками.

Відповідно до діалогічної єдності розрізняють такі види діалогів:

- *діалог-розпитування (повідомлення – спонукання)*
- *діалог-домовленість (спонукання-згода)*
- *діалог-обмін враженнями (запитання-повідомлення)*
- *діалог-обговорення (повідомлення-повідомлення)* (Ростикус,2018).

Також є діалоги такі, як: сократівський, мотиваційний, дослідницький, конфліктний, риторичний, смислотворчий, духовний . Вчені говорять про те, що навчальний діалог може мати знаки багатьох типів діалогів, але має відбуватися за умови вияву особистіних функцій субекта (критичність, власна оцінка подій, самооцінювання).

Згідно позиції Г.Лопатіна, діалоги класифікуються за способом їх використання:

- 1) *фактичні діалоги (обмін висловлюваннями для підтримування спілкування)*
- 2) *інформаційні діалоги (обмін інформацією)*
- 3) *дискусійні діалоги (зіштовхування різних позицій)*
- 4) *сповідувальні діалоги (довірливе спілкування)* (Лопатіна, 2014).

Згідно критеріїв певних функцій Є.Пелихата дає таку типологію діалогів: мотиваційний, критичний, конфліктний, автономний, діалог-рефлексія, самопрезентуючий, смислотворчий, духовний.

Для побудови діалогу важиве значення має прояви ініціативи – тобто перша репліка, яка є першим мовним стимулом, задає тему спілкування. Темою діалогічного мовлення є ряд питань (людини, вичнки, поведінка, стосунки, біографія та ін.). Факторами впливу діалогу є стосунки між мовцями та певні події (Палихата, 2012).

Дослідник Н.Ростикус висунув власну класифікацію діалогів:

- 1) *власний діалог (діалог спрямованого типу, де кожен мовець є активним учасником спілкування)*
- 2) *ефективний діалог (діалог видачі інформації, усне анкетне опитування)*

Щодо кількості учасників діалогу існують: парні та групові діалоги. Це можуть бути бесіди, обговорення теми, дискусії, розмови (Ростикус, 2018).

Таким чином, здійснений нами аналіз змісту ключових дефініцій дослідження дає змогу підвести підсумки, що діалог реалізує освітнє значення (ставлення до іншої людини як до цінності, усвідомлення мовцями один одного, налагодження контакту, відкритість та щирість, прояв толератності, здатність налагоджувати комунікативну діяльність з певними правилами та нормами культури поведінки, що є затребуваними у соціумі).

Отже, *діалогічне мовлення* – це спосіб спілкування, де двоє чи більше мовців обмінюються інформацією, поглядами, думками, ідеями через мову. Під час діалогічного мовлення потрібно виражати думки, вміти слухати мовця, розуміти його точку зору та давати реакцію на неї.

Розвиток діалогічного мовлення – це систематичний, постійний процес набуття молодшими школярами *діалогічної компетентності*, що залежить від обставин та проявляється у конкретній ситуації.

1.2 Особливості розвитку діалогічного мовлення учнів молодшого шкільного віку

Сучасний етап розвитку освіти, запровадження концепції НУШ, нового державного стандарту початкової загальної середньої освіти, провідним завданням визначає – розвиток комунікативних навичок, які забезпечують здатність слухати та підтримувати діалог, залучатися до обговорення питань, проєктувати успішне спілкування з іншими людьми.

Діалог – це взаємодія людей, що містить обмін інформацією, почуттями та ідеями. Слід розуміти, що діалог – це двосторонній процес, у якому кожен мовець слухає та виражає власні думки. Діалог – це головний засіб розвитку мовлення учнів молодшого шкільного віку. Саме діалог дозволяє школярам прокачувати свої соціальні скілси, такі як вміння показувати почуття, слухати, співпереживати, переживати почуття інших.

Отже, діалог – це частина мовленнєвої діяльності учнів молодшого шкільного віку, що спрямована на розвиток мовлення, соціальних умінь та здатностей критичного мислення (Савченко, 2014).

Сьогодні освіта визначається комунікативною спрямованістю. Робота щодо розвитку діалогічних умінь, здатностей вести діалог має проводитися від початкового етапу навчання дитини в школі, з початкових класів.

Молодший шкільний вік виступає сенситивним періодом та вирішальним моментом щодо вироблення умінь, опанування знаннями та навичками, які будуть необхідними протягом усього життя, стануть базою. Даний віковий період визначається зміною діяльності дитини, переходом у новий соціальний статус – школяр. З приходом дитини до школи, їй потрібно розвивати мовлення, розв'язувати навчальні завдання, розмірковувати та аргументувати, пояснювати та коментувати свої дії. Ці вивчовлювання потребують зверення до мови, що вимагає від школяра

відповідних старань та зусиль. Школяр починає знайомитися з діалоговою формою спілкування, з нормами та правилами побудови діалогу, його структурою. З позиції завдань розвитку учнів, опанування діалогічною мовою є основним. Вирішення даного завдання залежить від таких чинників:

- 1) мовне середовище, у якому перебуває школяр поза школою
- 2) соціальне оточення учня та сім'я
- 3) індивідуальні особливості школяра, його активність, пізнання, що слід враховувати під час розвитку діалогічного мовлення.

З приходом дитини до школи, її мовлення стає іншим, вона стає дорослою, вдосконалюється мислення, увага та пам'ять. Всі ці дії потребують сформованості таких умінь:

- слухати та правильно інтерпретувати думку співрозмовника
- чітко висловлювати власну думку
- змінювати тему мовної взаємодії
- вміти підтримувати емоційний тон розмови
- слідувати за точністю мовної форми
- прислухатися до власного мовлення, вносити мовні корективи (Станкевич, 2010).

Молодші школярі опановують мовою у спілкуванні. Діалог, при цьому, розкривається як форма мови. На початку навчання розвиток мови учнів зумовлений такими особливостями:

- 1) мова та система мовних засобів є предметом навчання
- 2) відбувається опанування нормами письмової мови та посилення монологу як форми спілкування.

На тлі вимог сучасності щодо опанування основами наук спрямоване на реалізацію підходів до здійснення освітнього процесу (комунікативний, компетентнісний, ситуаційний, особистісно орієнтований), адже людина виступає і початковою і кінцевою метою змін у соціумі, та в освіті.

Компетентнісний підхід до вивчення рідної мови у початковій школі, є домінуючим у методиці та практиці освіти, що має на меті вивчення її у спілкуванні. Отож увага педагогів зосереджена на діалогічній діяльності

молодших школярів під час уроку. Очевидно, що мова йде про вивчення мовного матеріалу, та розвиток діалогічних умінь учнів. Розвиток діалогічного мовлення – це провідна мета методики вивчення мови, бо освіта повинна не тільки забезпечувати учнів знаннями, але формувати вміння чуття мови, здатностей у всіх видах мовленнєвої діяльності тощо.

Однак, як зазначає С.Омельчук, ідея компетентнісного підходу до мовленнєвого становлення особистості не досить реалізована, адже недостатній рівень технологічного забезпечення методики розвитку мовлення школярів на уроках мови. Компетентнісний підхід щодо розвитку діалогічного мовлення молодших школярів визначається наступним чином: мета уроку розвитку мовлення та її повідомлення школярам відбувається у доступній формі, це, в свою чергу, дозволяє їм зрозуміти завдання уроку, мету висловлювання, тип спілкування та форму мовлення, правильно відібрати мовні засоби та одиниці. Все це вимагає відповідного зв'язку мовлення і мови, мовлення та мислення (рис.1.2) (Охріменко,2015).

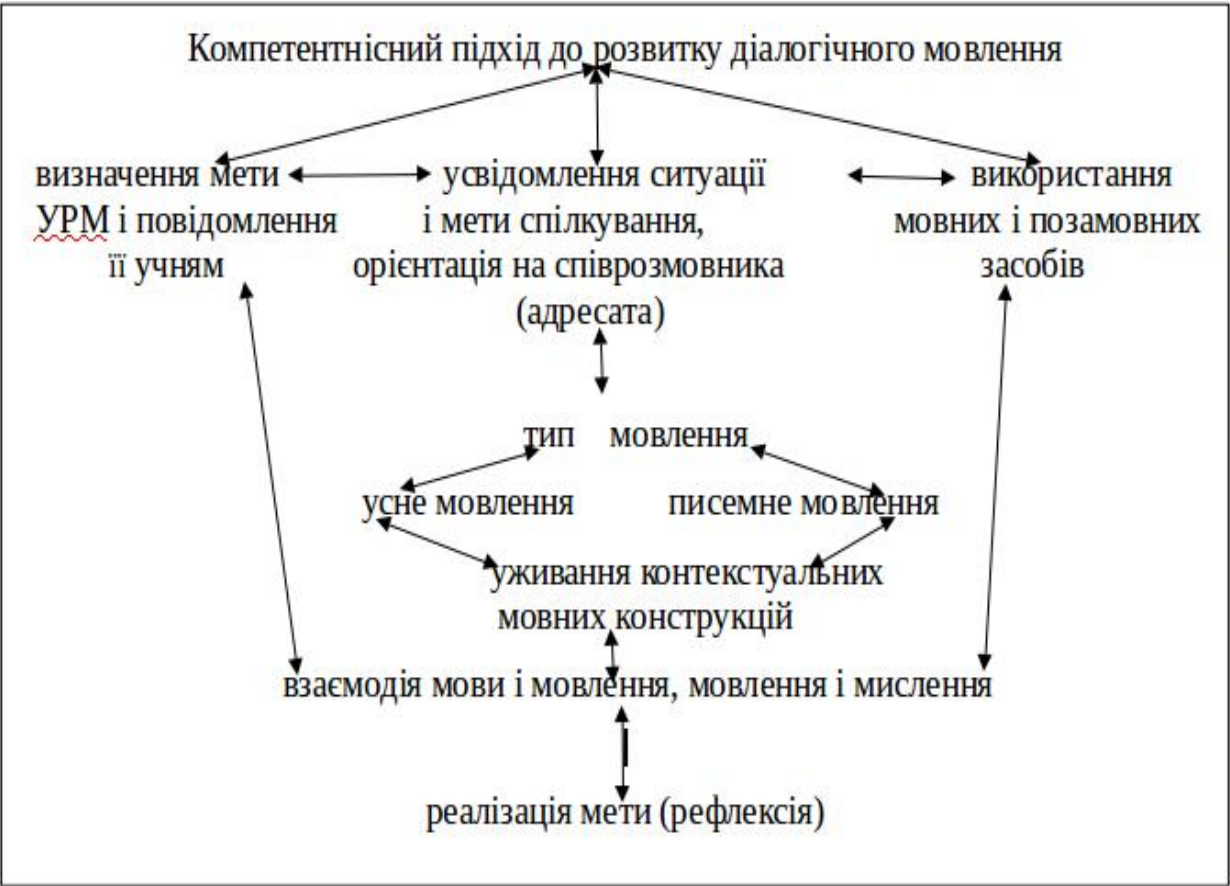


Рис. 1.2 Реалізація компетентнісного підходу для формування діалогічного мовлення молодших школярів

Отже, компетентнісний підхід є ефективним щодо розвитку усного та писемного мовлення молодших школярів, бо має на меті орієнтування в ситуації, темі, умовах комунікування.

Державний стандарт початкової освіти визначає мету опанування української мовою – вироблення у школярів комункативної компетентності через вивчення того обсягу знань з мови, який необхідний для розуміння всіх типів мовленнєвої діяльності та вироблення соціального досвіду (Державний стандарт початкової освіти). Вивчення мови базується на тому, що вона є не лише предметом навчальним, але й засобом навчання, виховання та становлення дитини під час вивчення всіх інших навчальних предметів у школі.

Дослідники А. Богуш, С. Нагорна, І. Храпова та ін. розглядають наступні компоненти готовності дитини до процесу навчання: фізична, особистісна, інтелектуальна, соціально-психологічна. Наше завдання – розкрити компоненти готовності до навчання з позиції розвитку діалогічного мовлення. Отже:

1) *фізична готовність* – підготовка руки дитини до письма, формування мовленнєвого апарату (органи дихання, мовні органи). Дитина повинна навчитися правильно тримати ручку, писати букви, правильно їх з'єднувати у склади/слова, знати норми безперервного письма), розвиток темпу письма з урахуванням психофізіологічних особливостей. Такий компонент дослідники визначають із питання готовності учнів до письма та , відповідно, розвитку писемного мовлення. Усне мовлення – це застосування позамовних засобів спілкування. Отже, фізична готовність визначається сформованістю в учнів здатностей контролювати такі складові діалогу, як:

- ✓ сила голосу
- ✓ темп мовлення (здатність не спішити під час спілкування, вміння робити логічні паузи, дозувати повітря)
- ✓ мелодика (вміння змінювати висоту тону в залежності від умов та ситуації спілкування, бажання наголосити, підкреслити головне)

- ✓ жести та міміка (часто учнів не використовують їх взагалі, або ж неправильно, це стосується відсутності досвіду).
- 2) *Соціально-психологічний аспект* – здатність налагоджувати стосунки з опорою на норми спілкування із їх дотриманням, і , як результат, формування в учнів бажання спілкуватися з іншими мовцями.
- 3) *Особистісна готовність* – позитивне налаштування на процес навчання, бажання учнів вчитися. У розвитку діалогічного мовлення така готовність характеризується рівнем вмотивованості, захоплює норми та культуру спілкування (культура мовлення, мовний етикет).
- 4) *Інтелектуальна готовність* – здатність звязно, чітко виражати власні думки, давати відповіді на запитання, описувати явища, пояснювати правила, поняття. Такий вид готовності дозволяє сформувати фонематичний слух та розуміння звукової системи мови (Наумчук,2001).

Базою опанування мовою та розвитку діалогічного мовлення є усвідомлення молодшими школярами тих мовних знань, які є обов'язковими, а не просто їх треба зазубрити. Відповідно, з кожним роком навчання у школі додаються нові навички, що потрібні учням у навчальних діалогічних ситуаціях.

Мовленнєва діалогічна готовність – це не тільки знання про мову, це вміння застосовувати знання, які розкривають рівень розвитку діалогічного мовлення школяра. Мовленнєва діалогічна готовність містить такі складові:

- лексична компетентність (здатність співвідносити слово до його семантичного значення, використання у мовленні синонімів, антонімів, фразеологізмів)
- фонетико-фонематична компетентність (ступінь розвитку фонематичного сприймання, аналізу та синтезу)
- граматична компетентність (застосування у діалозі простих, складних речень)
- оптимальний рівень розвитку мовлення (опанування монологічним – здатність описати картину, явище, предмет, скласти текст) та

діалогічним мовленням (здатність ставити запитання та відповідати, підтримувати діалог, прислухатися до співрозмовника) (Попович,2015).

Комунікативний підхід дозволяє сконцентруватися на мовленнєвому рівні, усвідомлювати роль мовних одиниць для досягнення мети комунікування, розвиток правильного мовлення.

Вивчення питання реалізації особистісно орієнтованого підходу для розвитку діалогічного мовлення віднаходимо в працях М. Львова, О.Савченко, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін. Особистісно орієнтований підхід – це ті принципи, методи, форми, засоби, які оптимально допомагають досягти успіху в процесі навчання через урахування індивідуальних характеристик та бажань кожного школяра та класу загалом.

У педагогіці визначають два види особистісно орієнтованих ситуацій. Перші – це мотиваційна залученість учнів у діяльність, через створення на уроці ситуації саморозвитку, самовираження. Другі – пізнання та словесна творчість, яка проявляється у ситуаційних завданнях, що не можливо вирішити одразу на репродуктивному рівні.

Головними ознаками таких особистісно орієнтованих ситуацій , що зорієнтовані на посилення творчого потенціалу дитини та її діалогічної компетентності, є:

- ✓ діалогічність
- ✓ життєвість контексту
- ✓ налагодження взаємодії учасників діалогічного спілкування.

Ситуаційний підхід до вивчення мови має на мету проєктування процесу навчання – це планування практичних завдань щодо розвитку діалогічного мовлення учнів через розуміння та осмислення. Така мовленнєва діяльність – це діяльність, зорієнтована на вироблення висловлювання, яке застосовується для реалізації мети.

Завдання вчителя – вміти правильно спрямувати та включити в процес навчання навчально-мовленнєві ситуації діалогічного спілкування зі школярами. Зважаючи на це, вивчення мови зорієнтоване на застосування

навчально-діалогічних ситуацій, що вчитель моделює заздалегідь, а згодом використовує на уроках української мови.

Розглянемо засоби розвитку діалогічного мовлення, а саме:

- навчально-методичний комплект (посібник з розвитку зв'язного мовлення, підручник з мови, зошит, роздатковий дидактичний матеріал)
- технічні засоби навчання
- методичні посібники для педагога
- слово вчителя (Слесик, 2002).

Освітній процес – це спільна робота вчителя та учнів, це діалог між ними, що служить зразком для розвитку діалогічного мовлення молодших школярів. Через слово вчителя відбувається усвідомлення школярами мовних знань, формування діалогічних умінь та навичок.

Отже, важливого значення для процесу розвитку діалогічного мовлення молодших школярів набуває розуміння ознак діалогічного мовлення:

- ✓ тема розмови
- ✓ мета спілкування
- ✓ ситуаційні умови
- ✓ відповідна лексика
- ✓ послідовність зв'язності мовлення
- ✓ непередбачуваність та динамічність мовлення
- ✓ налагодження емоційного контакту співрозмовників.

Провідними формами мовленнєвої діяльності учнів молодшого шкільного віку є:

- монолог (переважання комунікативних дій дитини)
- діалог (взаємодія суб'єктів між собою).

Діалогічна мова – це форма мовного спілкування, складна мовна діяльність, де мова одного з мовців залежить від поведінки іншого. Одиницею діалогічної мови є діалогічна єдність, яка містить до десяти реплік. Дані єдності складаються так:

- питання-відповідь
- питання – відповідь – питання

- повідомлення – питання
- повідомлення – повідомлення
- спонукання – повідомлення.

Дослідник О.Кондратюк виділяє такі типи діалогічного спілкування учнів молодшого шкільного віку:

- ✓ *ситуативний діалог (діалог-повідомлення, діалог-розпитування, діалог-спонукання)*
- ✓ *діалог-бесіда (тематична розмова)*
- ✓ *діалог-дискусія (Кондратюк,2011).*

Отже, ситуативний діалог – це одиниця мовлення, основна форма діалогу. Такий тип діалогу має повідомлення, певну інформацію, спонукання з метою проведення мовної дії школярів. Ситуативний діалог має мовну ситуацію, умови та відбувається за певних обставин. Діалог-розпитування має ініціатора мовця, який у природній обстановці розпитує. Його запитання є логічними та мають смислове навантаження та визначають діалог у правильне русло.

Діалог-повідомлення спрямований на донесення інформації, де важливо правильно побудувати текст та донести власний задум через повідомлення. Діалог-спонукання – це заклик до дії, спонукання учнів до конкретної навчальної проблеми. Такий тип діалогу передбачає чітко сформульоване прохання чи наказ.

У статті ««Лінгводидактичні засади формування діалогічної компетентності учнів початкової школи» М.Варварук стверджує, що до властивостей діалогу слід віднести використання мовних формул та мовних поєднань, що є мовним етикетом. Мовний етикет – це висловлювання, які властиві для мовних ситуацій та виконують роль формул вітання, ввічливості, подяки, вибачення. Діалоги, які властиві учням молодшого шкільного віку, класифікують відповідно тематики:

- 1) перші – діалоги на прості, соціально-побутові теми
- 2) другі – діалоги, пов'язані та формуються на розмовному стилі (Варварук,2019).

Під час діалогу школярі вчатьс я чітко говорити, конструювати речення та будувати висловлювання. Діалог є елементом навчання, де кожен учень повинен вміти правильно говорити, виражати думку, обґрунтовувати позицію. Діалог для учня – це спосіб вираження, спілкування з усіма учасниками освітнього процесу. Учневі слід навчитися розуміти те, що він має прилаштовуватися до думку співрозмовника та, за потреби, коригувати власні міркування.

До завершення початкової школи учні знайомлять з такими видами діалогу, як:

- 1) діалог –згода (під час спілкування мовці повинні дійти згоди щодо обговорюваного питання)
- 2) діалог-суперечка (має місце тоді, коли учні не можуть дійти згоди щодо певного питання, мають різні точки зору, позиції.)
- 3) інформаційний діалог (передбачає те, що один співрозмовний знає більше інформації за іншого)
- 4) функціонально-рольовий діалог (взаємодія між учасниками діалогу)

Під час навчання також можна побачити такі види діалогів як діалог-бесіда, діалог-інсценування, парні чи групові діалоги.

Формування діалогічних умінь учнів Державним стандартом визначено на соціальному рівні віднаходженням нових шляхів формування діалогічного мовлення учнів. Розвиток діалогічного мовлення – найважливіше завдання мовного розвитку школяра, що залежить від соціального оточення, мовного середовища, сім'ї, індивідуальних властивостей, пізнавальної активності тощо.

Учні молодшого шкільного віку під час навчання у закладі освіти мають опанувати такими діалогічними вміннями:

- власне мовні вміння (вступати у діалог, вміння підтримувати та завершувати спілкування, здатність проявляти ініціативу у спілкуванні, виразно формулювати думки, застосовувати відповідну інтонацію)
- знання та дотримання норм мовного етикету (правила мовної поведінки, розуміння ситуації спілкування)
- здатність спілкуватися у парі, колективі, групі

- вміння комунікувати задля планування спільних заходів, вирішення завдань, досягнення результатів.
- невербальні вміння (відповідне використання міміки, жестів) (Мартіна, 2015).

Молодші школярі спілкуються за умови, коли є певні предметно-практичні підстави, які визначають спілкування, його тривалість. Всередині спілкування між учнями можна відслідкувати їх громадську, соціальну позицію.

Таким чином, під діалогічним мовленням молодших школярів будемо розуміти тип мови, який містить обмін репліками (висловлюваннями), на мовний склад яких має вплив процес сприйняття мовної діяльності співрозмовника. Для розвитку діалогічного мовлення молодших школярів необхідно зрозуміти всі аспекти мови, та, розвиток діалогу передбачає застосування певних слів чи синтаксичних конструкцій. Розвиток діалогічного мовлення має вирішальну роль під час мовного ставновлення особистості учня.

Розвиток діалогічного мовлення молодших школярів відбувається під час навчання та і в позааудиторній діяльності. Основою роботи з розвитку діалогічного мовлення є особистісно орієнтована система навчання, що диктує напрями формування особистості з точки зору цінностей, враховує влатсивості національного середовища, має гуманістичну зорієнтованість та забезпечує умови для розвитку людини.

1.3 Вплив комунікативно-ситуативних вправ на розвиток діалогічного мовлення молодших школярів

Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті основною метою української освіти визначає – створення умов для формування та становлення особистості учня як активного громадянина своєї країни, як людини, що здатна вчитися протягом життя. Мета вивчення рідної мови – це розвиток духовно багатой мовно, національно свідомой особистості, що має

практичні вміння та навички вільного використання мовних засобів – стилів, жанрів у всіх типах мовленнєвої діяльності (читання, говоріння, аудіювання, письмо).

Проблема розвитку діалогічного мовлення, комунікативних умінь виступає головною проблемою методики вивчення рідної мови, адже освіта шкільна повинна дати учням не лише знання, але й сформувати практичні вміння і навички та створити умови для розвитку мовного чуття, здібностей у всіх видах мовленнєвої діяльності. Однак, як зазначають науковці,, у практичній площині питання щодо дільнісного підходу мовленнєвого становлення особистості є досі не вивченим до кінця та не реалізовано, що пов'язано, насамперед, з рівнем технологічного забезпечення методики розвитку мовлення молодших школярів на уроках української мови.

В рамках концепції Нової української школи, Державного стандарту початкової освіти, ключовою компетентністю молодших школярів визначено вільне опанування державною мовою, яке має на меті активне застосування мови у різноманітних комунікативних ситуаціях, зокрема у побутовому житті, під час навчання, культурному житті тощо (Нова українська школа: порадник для вчителя).

Зважаючи на основні аспекти молодшого шкільного віку як сенситивного періоду щодо розвитку культури мовлення та процесу спілкування, формування комунікативних задатків, діючі програми освітні з української мови визначають, що розвиток зв'язного мовлення має містити всі аспекти мовленнєвої діяльності молодших школярів та забезпечувати опанування елементарних базових лінгвістичних знань (мовлення писемне та усне, монологічне і діалогічне, висловлювання, які зумовлені певними комунікативними завданнями, ситуаціями спілкування, спроможність робити види мовленнєвої діяльності: говоріння, читання, аудіювання, письмо).

Так, змістові лінії «Досліджуємо мовні явища», «Взаємодіємо усно» скеровують процес навчання учнів початкових класів на уроках мови до дій перетворення, сприймання, аналізу та інтерпритування, оцінювання та застосування певної інформації за умов спілкування під час реальної

життєвої мовленнєвої практики (дискусії, бесіди та ін). Отже, розвиток діалогічного мовлення молодших школярів вситупає елементом процесу формування комунікативної компетентності .

Проблемі вдосконалення мовленнєвих спроможностей молодших школярів присвячені дослідження Л.Варзацької, М.Вашуленка, О.Вишник, С.Гірняк, Ю.Коваленко, К.Пономарьової, О.Прищепи, О.Прудис, В.Собко, С.Стрілець, Н.Третьякової та ін.

Дослідники Ф. Бацевич, О. Біляєв, Н. Будна, О. Власенко, О. Галазова, О. Гриценко, С. Дубовик, Г. Коваль, М. Котова, О. Мельничайко, М.Наумчук, М. Одинак, А. Осташкова, М. Пентиліук, О. Петрик та ін. розкривають питання щодо розвитку діалогічного мовлення учнів молодшого шкільного віку як елементу мовленнєвої компетентності та апробують вправи на розвиток діалогічного мовлення у курсі вивчення української мови.

Вагомими, у межах проблеми нашого дослідження, є питання присвячені посиленню мисленнєвої діяльності учнів під час розвитку звязного діалогічного мовлення , які піднімає у своїх працях Н.Ростикус.

Заслуговує на увагу доробок Н.Медвідь, щодо питань формування діалогічного мовлення молодших школярів шляхом використання засобів інсценізування через мовленнєві ситуації.

Одним із ефективних засобів посилення мовленнєвого спілкування учнів є *комунікативно-ситуативні вправи – це ситуативні завдання творчого змісту, що спрямовані на формування системи вмінь учнів, які необхідні для здійснення активної мовленнєвої діяльності, зокрема і в діалогічній формі* (Ростикус, 2015).

У межах лінгводидактики, *комунікативно-ситуативні вправи* визначено як вправи, що містять тренувальні дії, які виконуються для вироблення практичних вмінь успішного спілкування. До різновидів комунікативно-ситуативних вправ відносять:

- ✓ *комунікативно-ситуативні*
- ✓ *проблемно-ситуативні*
- ✓ *ситуативно-діалогічні.*

Комунікативно-ситуативні вправи мають комунікативну основу та реалізують розвивальну та навчальну мету уроку. Всі типи вправ мають методичний апарат, призначення та спосіб використання. Разом з тим, комунікативно-ситуативні вправи характеризуються практичним значенням щодо процесу розвитку діалогічного мовлення молодших школярів.

Застосування комунікативно-ситуативних вправ сприяє не тільки вивченню мовного матеріалу, але й мотивування учнів до вироблення практичних навичок застосування мовних засобів для вираження власних думок. Зазначимо, що через відсутність належної мотивації щодо посилення мовних знань та мовленнєвих умінь виступає причиною недостатнього ступеня розвитку мовної та комунікативної компетентності молодшого школяра.

Вправа, як подано в академічного тлумачному словнику української мови, це становлення певних якостей, через здійснення постійної, систематичної роботи, проба вивчити якусь справу, виробити практичні навички, спеціальне завдання, що треба виконувати для здобуття практичних умінь чи закріплення знань (Шевцова, 2004).

У межах психології, *вправа* розглядається як постійне кількаразове виконання дій для вироблення практичних вмінь, які відбувається через осмислення, контроль та коригування.

Вправа, у дидактиці, визначена як певний метод навчання, що має на меті повторення молодшими школярами дій чи операцій для формування практичних умінь та навичок.

Методика навчання, поняття «вправа» розкриває як спеціальну діяльність, процес опанування, розвитку, покращення, розуміння та посилення практичних вмінь та навиків (О. Савченко).

Отже, ми вважаємо, що для ефективного процесу навчання вправа не може бути окремо, ізольовано, а вимагає усвідомленої, цілеспрямованої роботи, де вправи будуть доповнювати одна одну, її розв'язання матиме систематичний характер, а основою будуть лінгводидактичні та загальнодидактичні принципи навчання.

Розглянемо вимоги до вправ на уроках мови:

- 1) змістове наповнення вправи, що повинно відповідати життєвому досвіду молодших школярів
- 2) мотиваційний аспект вправи
- 3) чітка постановка завдань до вправи
- 4) спрямованість на спосіб виконання вправи (умови виконання)
- 5) комунікативна спрямованість вправи (Шевцова,2004).

Отже, *комунікативно-ситуативні вправи* – це вправи, що потребують комплексного використання мовленнєвих умінь у різноманітних ситуаціях мовлення. Специфікою комунікативно-ситуативних вправ є єдність мовної, мовленнєвої, соціокультурної, діяльнісної змістових ліній, які дозволяють максимально наблизитися до життєвих ситуацій, та, таким чином, сприяють соціалізації молодших школярів.

У межах педагогічної науки, виокремлюють два види ситуативних вправ:

- 1) перший вид вправ – це вправи на проєктування мотивуваційної залученості учнів у діяльність, яка стає можливою через створення під час уроку атмосфери самопізнання, самовираження, саморозвитку.
- 2) другий вид вправ – вправи для яких характерним є змістовий аспект словесної творчості та процесу пізнання, який відображається через систему ситуативних вправ (Харченко,2016).

Головними характеристиками таких ситуативних вправ, які зорієнтовані на посилення творчого потенціалу учнів та їх мовленнєвої компетентності, є:

- ✓ життєвість та реалістичність контексту
- ✓ діалогічність
- ✓ налагодження взаємодії учасників.

Розвиток мовленнєвої діяльності, у межах програми з української мови, вимагає здійснення роботи щодо конструювання монологічних та діалогічних висловлювань. Для цього можна застосовувати різні види ситуативно-комунікативних вправ, зокрема:

- творчий диктант

- творчий переказ
- побудова висловлювань
- ситуативні вправи.

Творчий диктант та переказ дозволяють сформувати монологічне мовлення, побудова висловлювань – монологічного та діалогічного мовлення, а от ситуативні вправи – спрямовані на розвиток вмінь складати діалоги.

У сучасні школі, на уроки української мови, все більшої популярності набирають саме комунікативно-ситуативні вправи. Доведено, що принцип ситуативності – це важливий елемент комунікативного методу вивчення мови, адже комунікативність під час навчання містить ситуативність. Все більше науковців та вчителів-практиків говорять про важливість ситуативного забезпечення діалогічної діяльності молодших школярів на уроках української мови. Ситуаційний контекст спілкування – це такі обставини, де відбувається спілкування (час, місце, особистість співрозмовника, соціальні ролі, учасники та ін).

На нашу думку, практика навчання в школі показує недостатній рівень застосування комунікативно-ситуативних вправ на уроках мови, що пояснюється відсутністю відповідної системи таких вправ. Ситуація – це засіб спільний для всіх учасників спілкування, реальні часові, предметні, просторові умови, специфічний індекс процесу спілкування.

Під *ситуацією* будемо розуміти певні умови та обставини спілкування, відношення мовця, та того, хто слухає, загальна зорієнтованість висловлення.

Комунікативно-ситуативні вправи – це вправи, що штучно моделюють в умовах навчання у школі актуальні, наближені до реального життя ситуації спілкування, які змушують молодших школярів створювати власні висловлювання монологічного та діалогічного характеру (Ростикус, 2015).

З позиції І.Луценко, такі ситуації спілкування не можливо повторити повністю, адже школяр кожного разу обирає різні мовні та позамовні засоби та конструює нові варіанти, в узгодженості до ситуації мовлення (Луцинська, 2016).

Дослідник О.Лобчук, у свою чергу, презентує питання щодо формування мовленнєвого етикету та пропонує власну добірку вправ для його розвитку. Такі завдання дозволяють закріплювати знання про форми звертання до однолітків та старших людей, вибачення, пропозиції, однак ці ж самі завдання не мотивують учнів до спілкування, а лише містять процес їх виконання як мовного матеріалу.

Вирішального значення, на думку М.Стахів, під час розвитку комунікативних умінь набуває система тренувальних вправ, що по максимуму потребують прояву активності діалогічної діяльності та мають практичну сторону застосування отриманих знань. Реалізація відбувається у певних навчальних діалогічних ситуаціях. Саме тому для розвитку діалогічного мовлення потрібно визначити систему комунікативно-ситуативних вправ (Станкевич, 2010).

Так, В.Сухомлинський та ряд науковців, обґрунтовував що для розвитку опори опанування мовою слід розробити систему оптимальних тренувальних вправ, В той час, які відсутність такої системи, призведе до поверховості знань, що молодші школярі не вмітимуть використовувати їх у певних життєвих ситуаціях.

Дослідник О.Петрик розкриває систему тренувальних вправ як чинник мотивування внутрішнього учнів до вивчення мови. Проте слід таку мотивацію розглядати з точки зору вчителя та учнів, адже просто система вправ не є мотивом. Змотивувати учнів можна за умови, коли вчитель розуміє успішність та результативність системи вправ, здатен грамотно використати її у навчанні. Тільки за цих умов можна сприяти розвитку мотивації учнів (Петрик, 2012).

Для розвитку відповідних умінь важливого значення відіграють мовленнєві вправи на аналіз мовних одиниць та вправи на спостереження, аналіз текстів, стилів мовлення, робота з деформованим текстом, навчальне редагування та ін. Діалог є найпоширенішим типом мовленнєвого спілкування. На думку О.Глазової, діалог – це ряд висловлювань мовців (репліки). Під час діалогічного спілкування поєднуються аудіювання та

говоріння. Так, у писемному виді діалогічне мовлення застосовується у художніх творах як спосіб повторення мовлення та опис персонажів.

Розвиток вмінь діалогічного мовлення є можливим за умови опори на специфіку мовлення як діяльності, основу якої складають теоретичні положення мовленнєвої діяльності. Мовлення та мислення учнів формуються під час практичної діяльності. Структура діяльності має такі фази:

- ✓ планування (планування передбачає відбір теми та мети спілкування)
- ✓ орієнтування (орієнтуватися у спілкування – означає зрозуміти мети висловлювання та спілкування загалом та врахувати умови)
- ✓ реалізація (передбачає підбір мовцем спеціальних слів для висловлювання, граматичних форм)
- ✓ контроль (на цій фазі відбувається співставлення мовцем кінцевих результатів мовлення із попереднім задумом) (Глазова, 2003).

У разі якщо мети спілкування не було досягнуто, мовець має розуміти, що у певній фазі мовлення було допущено помилку. Відповідно, для формування умінь слід використовувати комунікативно- ситуативні вправи. Комунікативно-ситуативні вправи визначають ситуацію спілкування- хто з ким буде комунікувати, для чого, з якою метою.

Отже, умовою комунікативно-ситуативних вправ є фази мовленнєвої дії, які мотивують учнів до самостійного моделювання висловлювання.

Дуже часто завдання до вправ такого типу звучать так: «Складіть діалог на тему «Моя рідна вулиця навесні. Використовуйте однорідні члени речення». Завдання ситуаційного змісту вимагають розяснення мети висловлювання, часу, місця. Так, наприклад, «Уявіть, що після канікул , ви зустрілися з найкращою подругою та захотіли розказати їй про свої враження та емоції». Граматичне завдання наступне: «При складанні діалогу вам слід використати однорідні члени речення.

Комунікативно-ситуативні вправи – це ефективний засіб формування, розширення та вдосконалення діалогічних вмінь та навичок. Під час відбору навчального змісту для формування мовлення, слід зважати на : пізнавальну, виховну та емоційну цінність матеріалу, його єдність із попереднім матеріалом.

Цікавими нам видаються міркування М.Вашуленка, щодо того, яким саме способом слід підбирати зміст навчання та орієнтувати його на розвиток діалогічного мовлення. Так, ситуативні вправи на складання діалогів та монологів повинні стосуватися лексико-граматичного матеріалу. Під час роботи над такими вправами учнів мають закріплювати пракила спілкування, норми етикету, усвідомлювати етикетні формули.

Отже, виконання комунікативно-ситуативних вправ для розвитку діалогічного мовлення молодших школярів дають великі можливості для уточнення, активізації, збагачення словника, та формування практичних умінь мовленнєвої діяльності. Саме у таких ситуаціях, які наближені до життя, досвіду учнів, викликають бажання висловлюватися, а мовленнєва діяльність є активною та безпосередньою.

Комунікативно-ситуативні вправи мають наступну комунікативну мету: висловити запрошення, описати прохання, показати відмову, провести діалог, обґрунтувати власну думку, продемонструвати претензії тощо. Висловлювання повинні містити 3-4 репліки, а учні виконують такі вправи за зразком, а згодом – самостійно із аналізом виконання. Молодші школярі складають діалоги залюбки під час вивчення тем з української мови.

Комунікативно-ситуативні вправи дозволяють налагодити успішне спілкування, мотивують мовленнєву та творчу діяльність мовців, що є запорукою розвитку мовленнєвих умінь та навичок.

Отже, ми дійшли висновку, серед пріоритетних засобів розвитку діалогічного мовлення на уроках української мови вагоме місце займають комунікативно-ситуативні вправи, які відповідають змісту та меті мовної освіти та комунікативно-діяльнісного підходу до навчання.

Таким чином, інтенсивне опанування учнями знань про мовлення відбувається під час виконання комунікативно-ситуативних вправ – ситуацій діалогового змісту, що відповідають вимогам мовленнєвого середовища молодших школярів.

Ключову дефініцію дослідження, *комунікативно-ситуативну вправу* інтерпретовано як штучно змодельовану, в узгодженості з умовами навчання,

ситуацію спілкування, яка мотивує молодших школярів до конструювання монологічних та діалогічних висловлювань. *Систему комунікативно-ситуативних вправ* визначено як вправи, об'єднані єдиною метою (розвиток діалогічного мовлення у змодельованих ситуаціях комунікування), виконання яких повинно бути систематичним.

Висновки до першого розділу

Розкриття теоретичних аспектів проблеми розвитку діалогічного мовлення молодших школярів засобами комунікативно-ситуативних вправ дозволяє підвести наступні висновки:

1. Проведений аналіз змісту ключових дефініцій дослідження дає змогу підвести підсумки, що *діалог* реалізує освітнє значення (ставлення до іншої людини як до цінності, усвідомлення мовцями один одного, налагодження контакту, відкритість та щирість, прояв толератності, здатність налагоджувати комунікативну діяльність з певними правилами та нормами культури поведінки, що є затребуваними у соціумі).

Діалогічне мовлення – це спосіб спілкування, де двоє чи більше мовців обмінюються інформацією, поглядами, думками, ідеями через мову. Під час діалогічного мовлення потрібно виражати думки, вміти слухати мовця, розуміти його точку зору та давати реакцію на неї. *Розвиток діалогічного мовлення* – це систематичний, постійний процес набуття молодшими школярами *діалогічної компетентності*, що залежить від обставин та проявляється у конкретній ситуації.

2. Уточнено зміст поняття «*комунікативно-ситуативна вправа*» як ситуативне завдання творчого змісту, що спрямоване на формування системи вмінь учнів, які необхідні для здійснення активної мовленнєвої діяльності, зокрема і в діалогічній формі. Комунікативно-ситуативні вправи визначено як вправи, що містять тренувальні дії, які виконуються для вироблення практичних вмінь успішного спілкування. Визначено, що комунікативно-ситуативні вправи дозволяють налагодити успішне спілкування, мотивують

мовленнєву та творчу діяльність мовців, що є запорукою розвитку мовленнєвих умінь та навичок.

3. Визначено, що діалог – це частина мовленнєвої діяльності учнів молодшого шкільного віку, що спрямована на розвиток мовлення, соціальних умінь та здатностей критичного мислення. Робота щодо розвитку діалогічних умінь, здатностей вести діалог має проводитися від початкового етапу навчання дитини в школі, з початкових класів. Молодший шкільний вік виступає сенситивним періодом та вирішальним моментом щодо вироблення умінь, опанування знаннями та навичками, які будуть необхідними протягом усього життя, стануть базою.

4. Обґрунтовано, що серед пріоритетних засобів розвитку діалогічного мовлення на уроках української мови вагоме місце займають *комунікативно-ситуативні вправи*, які відповідають змісту та меті мовної освіти та комунікативно-діяльнісного підходу до навчання. Отже, інтенсивне опанування учнями знань про мовлення відбувається під час виконання комунікативно-ситуативних вправ – ситуацій діалогового змісту, що відповідають вимогам мовленнєвого середовища молодших школярів.

Застосування комунікативно-ситуативних вправ для розвитку діалогічного мовлення молодших школярів дають великі можливості для уточнення, активізації, збагачення словника, та формування практичних умінь мовленнєвої діяльності.

РОЗДІЛ 2.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ КОМУНІКАТИВНО- СИТУАТИВНИХ ВПРАВ

2.1 Система комунікативно-ситуативних вправ для розвитку діалогічного мовлення учнів

Одним з ефективних засобів розвитку діалогічного мовлення молодших школярів є система комунікативно-ситуативних вправ (завдання творчого характеру), що сприяє формуванню вмінь та навичок, які потрібні для здійснення активної діалогічної взаємодії.

Комунікативно-ситуативна вправа носить характер поглиблення, розуміння, розвитку знань, практичних умінь та навичок. Проте одна вправ не в змозі забезпечити весь процес розвитку мовлення учнів. Тільки при умові застосування цілої системи вправ можна досягнути позитивного результату у процесі розвитку діалогічного мовлення.

Мета використання системи комунікативно-ситуативних вправ – постійне, систематичне виконання дій, що повторюються до того часу, поки вони не стануть автоматичними. При такій ситуації – знання, вміння стають фундаментом для опанування нового матеріалу. У разі відсутності системи вправ, а тільки застосування точково однієї вправи, до певного уроку (теми), немає наступності та систематичності, послідовності та доступності у процесі навчання.

З метою створення системи вправ для розвитку діалогічного мовлення молодших школярів , крім вікових та індивідуальних властивостей учнів, їхньої готовності до навчання, слід приймати до уваги дослідження щодо відповідних рис, які властиві мисленню дітей молодшого шкільного віку, такі як:

- ✓ частота використання певних слів, які вказують на абстрактні поняття (любов, доброта, правда та ін.)
- ✓ дієслова , однак рідко використовуються в неозначеній формі та слова, що вказують на напрямок дії
- ✓ вживання прикметників, які є ознакою образного мислення.

Розвиток діалогічного мовлення реалізується через певні дидактичні умови:

- послідовність та систематичність у роботі над розширенням мовленнєвого запасу учнів комунікативними мовними одиницями
- мотивування молодших школярів до активної діалогічної взаємодії, прояв творчості
- врахування основ компетентнісного підходу щодо опанування лексико-граматичними темами
- посилення самостійного відбору синтаксичних мовних зворотів та мовленнєвих одиниць, які відповідають темі, для включеності теоретичних знань до розряду продуктивних видів діалогічної взаємодії виходячи із ситуації спілкування (Вторнікова, 2011).

Без постійної, систематичної роботи усіх учасників навчання не можна говорити про успішність та результативність певної системи комунікативно-ситуативних вправ. Така робота для педагога – це постійне прокачування власних навичок у використанні конкретного методу, які проявляється через теоретичне поповнення знань у самоаналізі використання їх у практичній діяльності; для учнів – це декількаразове виконання дій для вироблення практичних умінь та навичок., що виробляються під час виконання певної системи комунікативно-ситуативних вправ.

Отже, далі перейдемо до розгляду класифікації комунікативно-ситуативних вправ для розвитку діалогічного мовлення молодших школярів (рис.1.3)

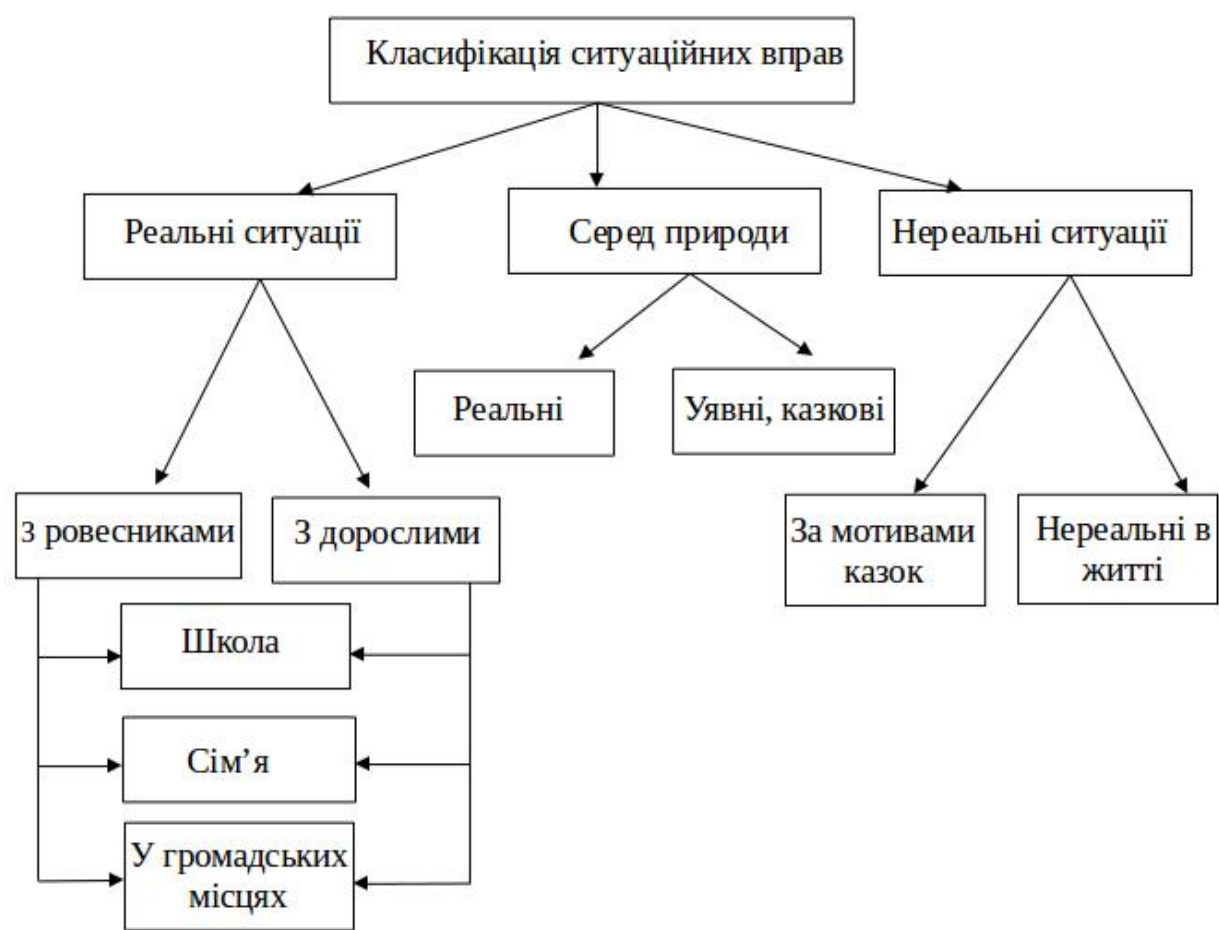


Рис. 1.3 Класифікація комункативно-ситуативних вправ для розвитку діалогічного мовлення молодших школярів

Реальні ситуації. На уроках завдання вчителя змодельовати ситуації, які можуть перенести учнів у позанавчальну діяльність через відповідні теми, які пов'язані з їх життєвим досвідом. У житті школярі спілкуються зі своїми однолітками, та дорослими. Відповідно ситуації моделюються вдома, чи у школі, у громадських місцях. Значення такого моделювання життєвих ситуацій пояснюється тим, що в їх базі є факти, які учням вже відомі, та інформація щодо подій, з якими вони вже зіштовхувалися – це все дозволяє підбирати матеріал для міркування, розвиває мислення.

Комунікативно-ситуативні вправи, які змодельовані на реальних життєвих ситуаціях, дозволяють вчителю сформувати культуру спілкування учнів, виокремити правильні мовні та позамовні звороти, адже учні вже володіють власним досвідом вирішення діалогічної ситуації ще до моменту, як вчитель запропонував цю ситуацію. Отже, учень на етапі складання діалогу та його програвання згадує вже реальні факти із життя, що було

колись, редагує його згідно мовленнєвих завдань, які є на картці яз завданнями, робить тренувальну вправу. Після того, як учень розіграв діалог слід проаналізувати його, це буде корисним для всіх. Однак програвання діалогу слід вважати незакінченим, коли школяр після такої вправи має вірогідність знову опинитися у такій самій ситуації, хоча вже і є у пам'яті інформація щодо її вирішення.

Приклад такої комунікативно-ситуативної вправи.

Ситуація в магазині

Завдання: потрібно скласти та програти діалог

Учасники спілкування: учень і продавець

Місце спілкування: магазин

Комунікативна ситуація: мама попросила тебе купити у магазині хліб, масло та шоколад.

Мета спілкування: купити продукти

Комунікативне завдання:

1. сліdkвати за правилами спілкування
2. Грамотно звертатися до співрозмовника
3. Використовувати слова ввічливості
4. Вживання слів: гривень, грамів, свіжий, на вагу, яку саме?
5. Застосовувати інтонацію, жести та міміку.

Серед природи. Відомий класик педагогічної думки В.Сухомлинський говорив про необхідність розвитку мислення учнів серед природи, що потрібно для мозку дитини, для спостереження і роздумів, які сприяють формуванню мислення. Коли дитина знаходиться мало на природі, то її мозок швидше стомлюється та невзможі справитися із завданнями, які є причиною відставання у навчанні.

Сучасні школярі – це діти, які потерпають від потоку інформації, що зумовлено їх легким доступом до інтернету та частим перебуванням у світі нереальному. Такі фактори впливають на формування особистості дитини. Молодші школярі, у порівнянні із учнями минулих поколінь, менше часу знаходяться на природі та надають перевагу віртуальному спілкуванню, що

не формує мислення, спостережливість, та , відповідно, мовлення. Учням необхідно давати завдання дл яспілкування, щоб вони проявляли себе – говорили. Це вказує на необхідність формування знань та уявлень про явища, предмети, соціум. Значення комунікативно- ситуативних вправ серед природи пояснюється тим, що сучасні школярі мало перебувають на свіжому повітрі.

Такі вправи серед природи – це вправи, що слід виконувати одразу під час спостережень на природі, що робить їх організації та проведення дещо складною для вчителя та учнів. Застосовувати такі вправи слід починати з 3- ього класу та під керівництвом вчителя. Уроки серед природи потребують від учителя підготовки: добір місця проведення, здатність сконцентрувати увагу учнів на певному предметі дослідження, організація діалогічної взаємодії. Такі завдання – це можливість дати учням подивитися, послухати, відчути серед природи, і тільки потім, - говорити.

Комунікативно-ситуативні вправи серед природи з казковими елементами – це вправи, що об'єднують організацію як реальних вправ серед природи, та видуманих із елементами казковості (рис.1.4). (Ростикус,2015).



Рис. 1.4 Комунікативно-ситативні вправи серед природи

Реальні вправи – уявні завдання ситуативного змісту через спостереження. Такі завдання учнів виконують починаючи із 2-ого класу. Для їх проведення слід опиратися на життєвий досвід учнів, який вже за явищами природи.

Приклад такої вправи:

Завдання: скласти та програти діалог

Учасники спілкування: учень і мама

Місце проведення: парк

Ситуація спілкування: ти разом із мамою на прогулянці помітив, що роса зникає

Мета спілкування: поцікавитися у мами, куди зникає роса

Мовленнєво-комунікативні завдання:

1. слідкувати за правилами спілкування
2. Грамотно звертатися до співрозмовника: *донечко (синочку), мамо, Оксанко (Петрику).*
3. використовувати ввіливі слова
4. застосовувати слова: *краплини роси роса, , зменшується, погляньте, об'єм, випаровується.*
5. використовувати міміку, інтонацію, жести

Програвання діалогів за сюжетним малюнком слід починати з 2-ого класу. Приклади ситуативних тем для програвання діалогу такого типу:

1. Учень розказує однокласнику як він спостерігав за тим, як бджоли готуються до зими
2. Учень розпитує Бджолу як та готується до зими
3. Учень зустрів в лісі грибника та цікавиться про його секрети знаходження грибів.

Уявні ситуації, що містять завдання з казковими елементами. Такі вправи містять природне середовище, їх можна проводити починаючи із 1-ого класу, дітям треба повторити діалогічні єдності рослин та тварин. Завдання такого типу різняться від інших тим, що тут є реальні розповіді про природні процеси. Слід враховувати необхідність використання наочності, що дозволить краще учням входити у роль. Приклади тем ситуацій:

1. *Кімнатна рослина, яку забули учні, потребує догляду*
2. *Мурашка дякую за те, що їй допомогли під час огороження мурашника*
3. *Сварка Калини і Дуба про роль та своє значення для людей.*

Теми слід обирати в узгодженості до потреб класного колективу та інтегрування змісту матеріалу мови і природознавства.

Завдання на основі нереальних ситуацій. Використання реальних ситуацій звужується до умов дійсності навколишньої, адже уявні ситуації дозволяють виходити за рамки реального часу, виражати власні фантазії. Ситуації на такі теми реалізують навчальну мету, яку ставить вчитель.

Під нереальними ситуаціями будемо розуміти такі, що потребують від мовців розігрування ролі іншої особи, казкового персонажа. Такі ситуації відомі учням ще змалечку, коли вони долучалися до сюжетно-рольових ігор. Але, у дошкільному віці такі ігри мали здебільшого монологічний характер, а тепер – це діалогічна взаємодія. Виходячи з цього, бачимо, що учням такі ситуації до вподоби, вони можуть бути у будь якій ролі.

Нереальні ситуації за мотивами казок. Учні вже з 1-ого класу долучаються до діалогу –відтворення розмови персонажів. На цьому періоді учні вчать виділяти з тексту діалогічні єдності, розуміти кількість мовців, слідкувати за репліками та програвати їх у формі діалогу. Для того, щоб програвання діалогу було успішним, слід підбирати казки, які відомі учням, такими прикладами є: *«Курочка Ряба», «Рукавичка», «Колобок», «Ріпка», «Коза-Дерева» та ін.* Зважаючи на індивідуальна та вікові властивості молодших школярів, слід пропонувати такі завдання та вправи:

- 1) *Складання діалогу за прослуханою казкою*
- 2) *Програвання діалогу за малюнком сюжетним*
- 3) *Складання діалогу без слухання попереднього.*

Метою таких вправ є вироблення діалогічних умінь молодших школярів. Зазначимо, що чим більша кількість синтаксисних зворотів на певну тему використана учнями, тим краще він може розіграти його у діалогічній взаємодії.

Також, для розвитку діалогічного мовлення учнів, часто ви користовують такі комунікативно-ситуативні вправи, як:

- комунікативно-ситуативні вправи (творчий диктант)
- проблемно-ситуативні вправи (творчий переказ)
- ситуативно-діалогічні вправи (складання висловлювання, ситуативні вправи). (таблиця 2.1)

Таблиця 2.1

Види комунікативно-ситуативних вправ

Види комунікативно-ситуативних вправ	Зміст	Мета в процесі розвитку зв’язного мовлення учнів
<i>Творчий диктант</i>	Вид диктанту, під час написання якого учні вносять у диктований текст конкретні зміни, указані вчителем	Вироблення орфографічних та пунктуаційних навичок учнів; розвиток творчого мислення учнів; розширення, доповнення тексту; зміна в продиктованому тексті граматичних форм; заміна одних слів або словосполучень іншими
<i>Творчий переказ</i>	Передбачає не тільки переказування змісту прочитаного тексту, а й внесення певних змін, визначених учителем	Вироблення орфографічних і пунктуаційних умінь і навичок, удосконалення монологічного мовлення учнів, виконання мовностилістичних завдань, розвиток творчого мислення учнів

Творчі вправи	Передбачають залучення учнів до творчості через пошук, шляхом створення й розв’язання проблемних ситуацій, спрямовані на	Розвиток монологічного та діалогічного мовлення
----------------------	--	---

Ці види комунікативно-ситуативних вправ мають комункативну основу та реалізують розвивальну/навчальну мету уроку.

Комунікативно-ситуативні вправи володіють практичним аспектом для розвитку діалогічного мовлення учнів, адже виробляють комункативні уміння та навички. Практичні дії учнів у спілкуванні різними способами стають можливими за рахунок специфіки та різноманітності комункативних вправ. Подані типи вправ та завдань ситуативного характеру мають ряд особливостей, які характеризують методику їх використання на уроках української мови.

Наприклад , до творчих диктантів відносимо:

- ✓ текстуальні
- ✓ словникові
- ✓ вибірккові
- ✓ графічні.

Кожен з типів диктантів володіє власною метою та завданнями. Проаналізуємо ті типи диктанів, що найчастіше використовуються у апараті комункативно-ситуативних вправ (*таблиця 2.2*).

Таблиця 2.2

Лінгводидактична складова комунікативно-ситуативних вправ

Види комунікативно-ситуативних вправ	Методичний апарат
---	--------------------------

<i>Творчий диктант</i>	1) розширення, доповнення тексту; 2) зміна в продиктованому тексті граматичних форм; 3) заміна одних слів або словосполучень іншими
<i>Творчий переказ</i>	1) доповніть певну частину тексту; 2) розширте абзац тексту; 3) висловіть власні думки з порушеної автором теми тощо
<i>Творчі роботи</i>	1) скласти творчий переказ; 2) доповніть переказ; 3) перекладіть

За даними таблиці, бачимо, що методичний апарат комунікативно-ситуативних вправ зорієнтований на процес творчої комунікації. Молодшим школяра пропонуються для виконання завдання, які формують творче мислення, здатність переказувати текст. Відтак, ефективність системи комунікативно-ситуативних вправ залежить від систематичності та послідовності її використання у процесі навчання. Однак кількість вправ певного типу виходить від характеристик класу та якості їх виконання.

Найефективнішими виявилися вправи, які розроблені через вигадані казкові ситуації, та комунікативно-ситуативні вправи на основі реальних ситуацій, найбільш складними для виконання учнями молодшого шкільного віку є вправи серед природи.

У методиці навчання рідної мови продуктивними є така система комунікативно-ситуативних вправ для розвитку діалогічного мовлення молодших школярів (рис. 1.5) (Деркач, 2021).

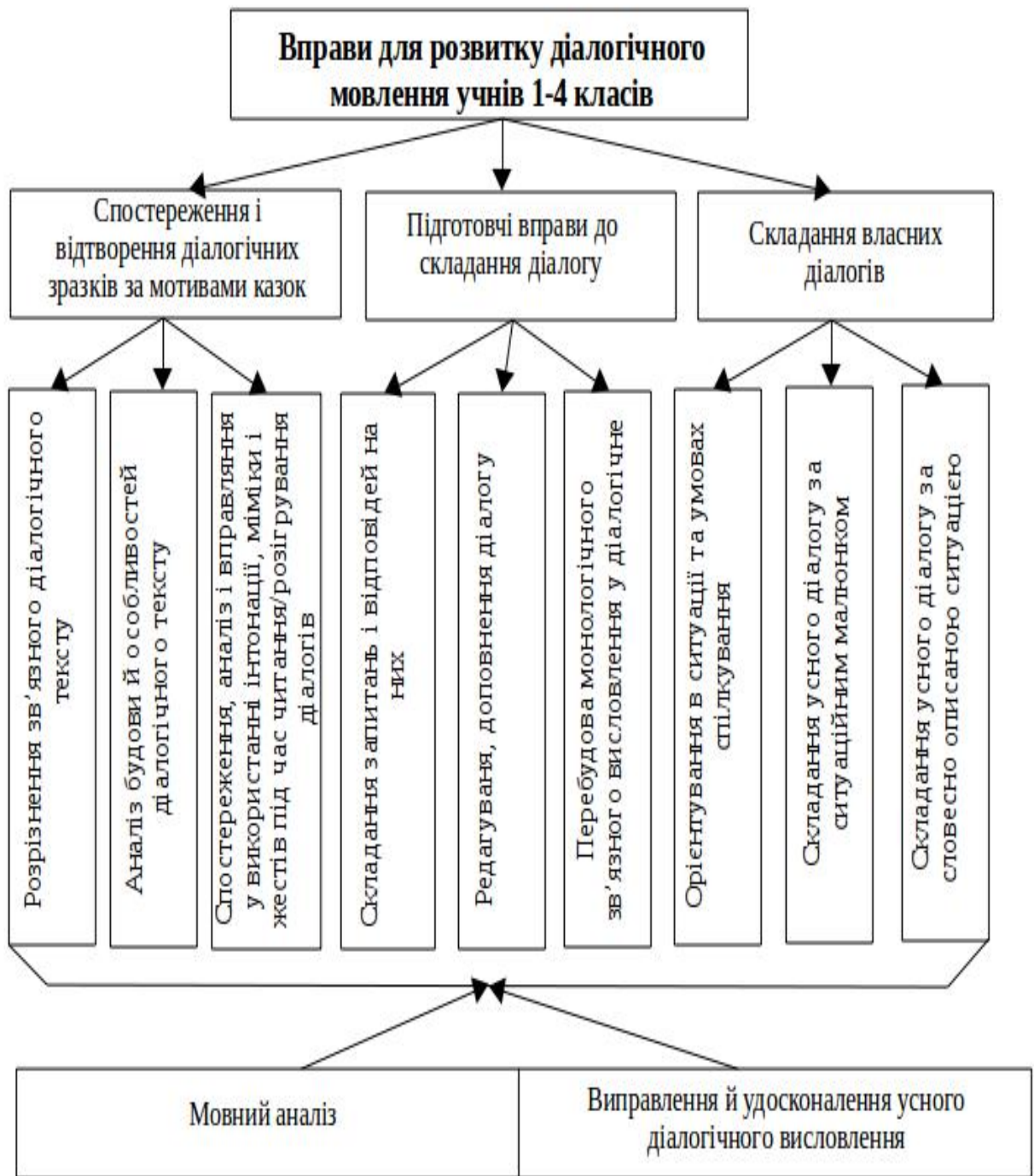


Рис. 1.5 Система комунікативно-ситуативних вправ для розвитку діалогічного мовлення

Постійна робота над розвитком діалогічного мовлення на уроках української мови також передбачає активне впровадження в освітній процес таких типів комунікативно-ситуативних вправ:

- *словникові вправи*
- *вправи на репродуктивне діалогічне мовлення*
- *вправи на продуктивне діалогічне мовлення (Косенко, 2011).*

Отже, *словникові вправи* зосереджені на розвиток словника молодших школярів, на створення синтаксичних та лексичних конструкцій, які можна віднести до різноманітних реакцій людини (вітання, прощання, радість, заклик до дії). Молодші школярі повинні знати, як саме виявити ту чи іншу реакцію на слово та вміти використовувати їх за потреби. З цією метою учням можна запропонувати такі мовні кліше: звернутися до незнайомої людини , подякувати; погодитися/ не погодитися з іншим мовцем; проявити впевненість. Головною метою таких завдань є усвідомлення учнями мети, місця, способу застосування цих розмовних зворотів.

Вправи на репродуктивний діалог – вправи, що знайомлять школярів з видами діалогів конкретного культурного рівня, де визначаються розмовні вміння. Тексти таких діалогів містять розмовні репліки, які розкривають план спілкування та є прикладами діалогічного мовлення. Такому діалогові повинні передувати опис мовної ситуації, тема та учні повинні розуміти обставини, з якими такий діалог зв'язаний.

Вправи на продуктивне діалогічне мовлення – це складні вправи, що підводять учнів до природних умов спілкування, продукують активну мовленнєву діяльність, є творчими. Процес створення активного діалогу ситуативного дозволяє розвивати вміння та навички усного спілкування учнів при умові взаємодії в парах. Наприклад:

- скласти зі іншим мовцем діалог на певну тему
- скласти діалог за конкретною ситуацією
- розіграти діалог на декілька реплік
- продовжити діалог в парі та обговорити його.

Отже, ми дійшли висновку, що комунікативно-ситуативні вправи є різних типів, та сприяють процесу розвитку діалогічного мовлення учнів молодшого шкільного віку. Постійне використання комунікативно-ситуативних вправ оптимізує процес розвитку зв'язного мовлення учнів, робить його невимушеним, цікавим та доступним. Комунікативно-ситуативні вправи відкривають потенційні можливості для уточнення,

збагачення словника учнів, формування здатностей керуватися вимогами певного стилю спілкування.

Отже, систематичне застосування комунікативно-ситуативних вправ для розвитку діалогічного мовлення: 1) сприяє підвищенню культури мовлення та комунікації молодших школярів, забезпечує умови ефективного становлення особистості, її прояву у соціумі через здатність спілкуватися, встановлювати взаємодію з іншими учасниками; 2) забезпечує умови виховного впливу на молодших школярів.

2.2 Емпіричне дослідження рівнів розвитку діалогічного мовлення молодших школярів

Здійснений теоретичний аналіз проблеми розвитку діалогічного мовлення молодших школярів засобами комунікативно-ситуативних вправ, дозволяє перейти до наступного етапу нашої дослідно-пошукової роботи, а саме – проведення емпіричного дослідження рівнів розвитку діалогічного мовлення молодших школярів. Дослідження вимагає постановки мети, окреслення завдань, відстеження результатів кожного етапу роботи. Дослідно-пошукова робота характеризується визначенням ефективності здійснення взаємодії, яка показує ключову ідею та дає змогу чітко перевірити гіпотезу дослідження.

З метою проведення емпіричного дослідження важливим є правильний підбір відповідних критеріїв, що дозволять оцінити педагогічне явище чи процес, у нашому випадку, процес розвитку діалогічного мовлення.

Відповідно, критерії дослідження певного явища/процесу повинні відповідати наступним ознакам:

- критерії мають давати оцінку досліджуваному поняттю та бути об'єктивними
- критерії є валідними, адекватними, вказують на реальну оцінку того, що потрібно дослідити

- критерії повинні бути нейтральними, що стосується досліджуваного об'єкту (Лопатіна, 2014).

У межах нашого дослідження об'єктивність критеріїв перевірялася теоретичним обґрунтуванням структури особистості, адекватність, відповідно, - добором оптимальних діагностичних методик.

Отож, з метою з'ясування рівня розвитку діалогічного мовлення молодших школярів нами були обґрунтовані такі критерії :

- 1) *вміння будувати зміст діалогу* (конструювання діалогу відповідно до мети і завдань спілкування; здатність чітко і правильно аргументувати власну думку; знання з теми спілкування і вміння переносити їх у нестандартні мовні ситуації)
- 2) *дотримання норм і правил культури спілкування – мовний етикет* (знання правил мовного етикету під час спілкування; відповідність нормам культури спілкування)
- 3) *словниковий запас – лексичне оформлення мовлення* (вміння підбирати відповідну лексику під час спілкування; правильне застосування лексики, відсутність лексичних помилок)
- 4) *емоційність мовлення - відповідність позамовних засобів ситуації спілкування* (здатність інтонаційно оформляти мовлення в узгодженості із ситуацією спілкування; використання позамовних засобів спілкування; вміння налагоджувати зоровий контакт із співрозмовником)
- 5) *активність під час спілкування - взаємодія зі співрозмовником* (здатність підтримати тему розмови; вміння відповідати на репліку; логічність у дотриманні реплік).

У межах педагогічного вчення відслідковуємо тісний зв'язок між рівнями розвитку явищ, який дозволяє провести контроль пізнавальних дій молодших школярів збоку вчителя. Згідно такого диференційованого підходу визначення рівнів розвитку діалогічного мовлення молодших школярів та з опорою на здійснений теоретичний аналіз структури досліджуваного процесу,

ми виділили такі рівні розвитку діалогічного мовлення молодших школярів, як: *високий, середній та низький*.

Нижче подана таблиця системи рівнів розвитку діалогічного мовлення молодших школярів, критеріїв з відповідними показниками (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1.

Система критеріїв, показників та рівнів розвитку діалогічного мовлення молодших школярів

Критерії	Показники	Параметри оцінювання (РІВНІ)		
		<i>Високий</i>	<i>Середній</i>	<i>Низький</i>
<i>зміст діалогу (вміння будувати діалог)</i>	конструювання діалогу відповідно до мети і завдань спілкування; здатність чітко і правильно аргументувати власну думку; знання з теми спілкування і вміння переносити їх у нестандартні мовні ситуації	мова молодшого школяра відповідає змісту завдання: репліки відповідають ситуації та типу діалогу, витримується логічність у дослідженні реплік. Учень вправно будує діалог, чітко й правильно виловлює свою думку, аргументує її, володіє знаннями із запропонованої теми	мова учня відповідає змісту завдання: репліки відповідають ситуації та типу діалогу, не витримується логічності у дотриманні реплік. Учень будує діалог, дотримуючись зазначеної теми, мети і завдань, але не може висловитись достатньо чітко й аргументовано, орієнтується	мова учня не відповідає змісту завдання: репліки не відповідають ситуації та типу діалогу, не витримується логічності у дотриманні реплік. Учень будує діалог, який не відповідає поставленим меті та завданням, не орієнтується у запропонованій темі спілкування.

		спілкування, переносить здобуті знання у нестандартні ситуації.	у запропонованій темі розмови, проте припускається певних неточностей .	
<i>мовленнєвий етикет</i> <i>дотримання норм і правил культури спілкування</i>	знання правил мовного етикету під час спілкування; відповідність нормам культури спілкування	правила мовної поведінки пов'язані із загальними етичними нормами. Знання формул мовного етикету. У практиці спілкування з однолітками та дорослими немає труднощів у використанні мовних формул та виразів. відповідає всім нормам культури спілкування	правила мовної поведінки не завжди пов'язані із загальними етичними нормами. Знання формул мовного етикету. У практиці спілкування з однолітками та дорослими іноді зазнає труднощів у використанні мовних формул і виразів.	неузгодженість моральних знань із особистими переконаннями та мотивами. Необізнаність про правила мовного етикету. Знання деяких формул мовного етикету. У практиці спілкування з однолітками та дорослими відчують труднощі у використанні мовних формул і виразів.

лексичне оформлення мовлення (словниковий запас)	вміння підбирати відповідну лексику під час спілкування; правильне застосування лексики, відсутність лексичних помилок	Словниковий запас учня відповідає поставленому завданню, правильне використання лексики, відсутність грубих лексичних помилок. Багатий пасивний і активний словник.	Словниковий запас учня відповідає поставленому завданню, правильне використання лексики, спостерігаються лексичні помилки. Недостатній активний словниковий запас.	Словниковий запас учня не відповідає поставленому завданню, є грубі лексичні помилки. Бідний активний і пасивний словник.
емоційність мовлення (відповідність позамовних засобів ситуації спілкування)	здатність інтонаційно оформляти мовлення в узгодженості із ситуацією спілкування; використання позамовних засобів спілкування; вміння налагоджувати зоровий контакт із співрозмовником	Загальне емоційне та модальне забарвлення голосу відображає емоційний стан того, хто говорить, та його відношення до предмета мови та до співрозмовника; міміка та жестикуляція адекватна ситуації спілкування. Позамовні засоби наявні і	Загальне емоційне та модальне забарвлення голосу, міміка та жестикуляція відповідає ситуації спілкування; емоційна забарвленість мови збережена; зміна якостей голосу з метою передачі змістовної інформації потребує додаткової	Загальне емоційне та модальне забарвлення голосу не відображає емоційний стан того, хто говорить, і його ставлення до предмета мови та до співрозмовника; невідповідність міміки та жестикуляції ситуації спілкування. Зоровий контакт, позамовні

		відповідають ситуації спілкування	допомоги. Позамовні засоби під час мовлення відсутні або не відповідають ситуації спілкування	засоби під час мовлення відсутні.
взаємодія зі співрозмовником <i>(активність під час спілкування)</i>	здатність підтримати тему розмови; вміння відповідати на репліку; логічність у дотриманні реплік.	молодший школяр вміє розпочати, закінчити розмову, адекватно реагувати на запитання та коментарі, підтримувати розмову, поєднуючи обмін короткими репліками з більш розгорнутим висловом, з вираженням емоцій. Учень виступає ініціатором спілкування,	учень вміє розпочати, закінчити розмову за умови навідних питань, адекватно реагувати на запитання та коментарі, підтримувати розмову, обмінюючись короткими репліками, з стриманим вираженням емоцій. Учень підтримує	учень не вміє розпочати та закінчити розмову, неадекватно реагує на запитання та коментарі, не може підтримувати розмову. Учень не підтримує теми розмови, не орієнтується у мовленнєвій ситуації.

		підтримує тему розмови.	тему розмови, інколи затрудняючись із відповіддю на репліку;	
--	--	----------------------------	--	--

Таким чином, визначені нами критерії з відповідними показниками рівнів розвитку діалогічного мовлення молодших школярів, дозволяє перейти до з'ясування рівня розвитку досліджуваного процесу у молодших школярів.

Виходячи із завдань та мети дослідження – нами було проведено констатувальний експеримент розвитку діалогічного мовлення молодших школярів.

Дослідження було організовано згідно таких етапів:

- 1) *перший етап* – аналіз та вивчення психолого-педагогічної літератури із питання розвитку діалогічного мовлення учнів початкової школи, спостереження за процесом розвитку мовлення діалогічного молодших школярів задля визначення його рівнів під час навчання;
- 2) *другий етап* – проведення констатувального експерименту, аналіз його результатів для констатування рівнів розвитку діалогічного мовлення молодших школярів (в узгодженості із визначненими критеріями та показниками);
- 3) *третій етап* – оформлення та представлення результатів експериментальної роботи з розвитку діалогічного мовлення молодших школярів засобами комунікативно-ситуативних вправ.

Отже, до експериментальної роботи було залучено учнів 4-их класів Чернівецької гімназії №9. Вибірка склала – 54 учні.

Початок емпіричного дослідження вимагав вирішення *таких завдань*:

- визначити рівні розвитку діалогічного мовлення молодших школярів;
- вияснити причини, що можуть впливати на процес розвитку діалогічного мовлення молодших школярів;

- обґрунтувати педагогічні умови, що оптимізують рівень ефективності процесу розвитку діалогічного мовлення учнів початкової школи.

Мета експерименту полягала у з'ясуванні стану сформованості діалогічного мовлення молодших школярів.

З метою реалізації означеної мети нами було застосовано такі методи наукового дослідження:

- ✓ спостереження за молодшими школярами на уроці, аналіз їхньої поведінки
- ✓ бесіди з учнями, що містили прямі та непрямі питання педагога
- ✓ аналіз рівня сформованості діалогічної компетентності учнів
- ✓ методи математичної обробки одержаних результатів.

Етап підбору діагностичних методик вимагав врахування вікових та індивідуальних характеристик молодших школярів, властивостей розвитку діалогічного мовлення та вплив визначених умов на хід результатів дослідження.

Під час дослідження проблеми розвитку діалогічного мовлення молодших школярів ми використали такі методики:

1. *Дослідження критерію – **зміст діалогу** (вміння будувати діалог):*
 - ✓ педагогічне спостереження за молодшими школярами
 - ✓ методика «Придумай діалог за картинкою»
2. *Дослідження критерію – **мовленнєвий етикет** (дотримання норм і правил культури спілкування):*
 - ✓ спостереження
 - ✓ анкета «Норми мовного етикету»
 - ✓ методика «Мовні ситуації спілкування»
3. *Дослідження критерію – **лексичне оформлення мовлення** (словниковий запас):*
 - ✓ методика «Ланцюжок слів»
 - ✓ бесіди/опитування
 - ✓ метод «Слово-значення»

4. Дослідження критерію – **емоційність мовлення** (відповідність позамовних засобів ситуації спілкування):

- ✓ діагностична методика «Вивчення здатності до розпізнавання емоційних станів» Л. Фатіхова, А. Харісова
- ✓ комунікативно-ситуативні вправи

5. Дослідження критерію – **взаємодія зі співрозмовником** (активність під час спілкування):

- ✓ спостереження
- ✓ методика «крок за кроком»
- ✓ методика «Рукавички» Г. Цукерман.

На етапі спостереження за молодшими школярами, ми помітили їх активність, звернули увагу на емоційну зацікавленість до виконання вправ, методик, що дозволяють дослідити рівень розвитку діалогічного мовлення. Отже, рівень розвитку діалогічного мовлення за критерієм – **зміст діалогу** (вміння будувати діалог) визначався за допомогою педагогічного спостереження за респондентами та методикою «Придумай діалог за картинкою».

Мета даної методики – розкрити рівень застосування учнями навичок діалогічного мовлення під час самостійного конструювання діалогів на певну тему/ситуацію. Учням було запропоновано картинку, де зображені два хлопці, завдання – придумати, про що вони розмовляють.

Показниками оцінювання виступили: самостійність під час складання діалогу; кількість діалогічних одиниць; типи реплік; інформація; зміст діалогу. Критерії оцінювання:

3 бали – високий рівень діалогічного мовлення (діалоги мають чітку структуру, містять 4-6 і більше діалогічних єдностей). До складу діалогів включено елементи також мовного етикету. Змістове наповнення діалогів розкриває сюжет картинки. Учні використовують пряму мову, під час розігрування діалогу, їх мова правильна, але може містити певні граматичні помилки.

2 бали – середній рівень. Діалоги, презентовані школярами містили діалогічні єдності, учні не могли придумати зміст бесіди, не знали, як почати та завершити діалог. Репліки складалися з однієї фрази. Речення прості, мовний етикет – не включений у зміст діалогу. Діалоги були малозмістовними, містили граматичні помилки через використання складних конструкцій.

1 бал – низький рівень. Діти не придумали діалог, просто склали окремі речення та визначили тему розмови, що розкриває сюжет картинки. Володіння правилами мовного етикету не прослідковувалося та не давало можливості учням ввічливо комунікувати у діалозі.

Отже, педагогічне спостереження за молодшими школярами, застосування методики вміння складання діалогу за картинкою дозволили зясувати рівень сформованості діалогічного мовлення учнів за критерієм *зміст діалогу* (вміння будувати діалог) (див.таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

Оцінка рівня розвитку діалогічного мовлення молодших школярів за критерієм – *зміст діалогу*

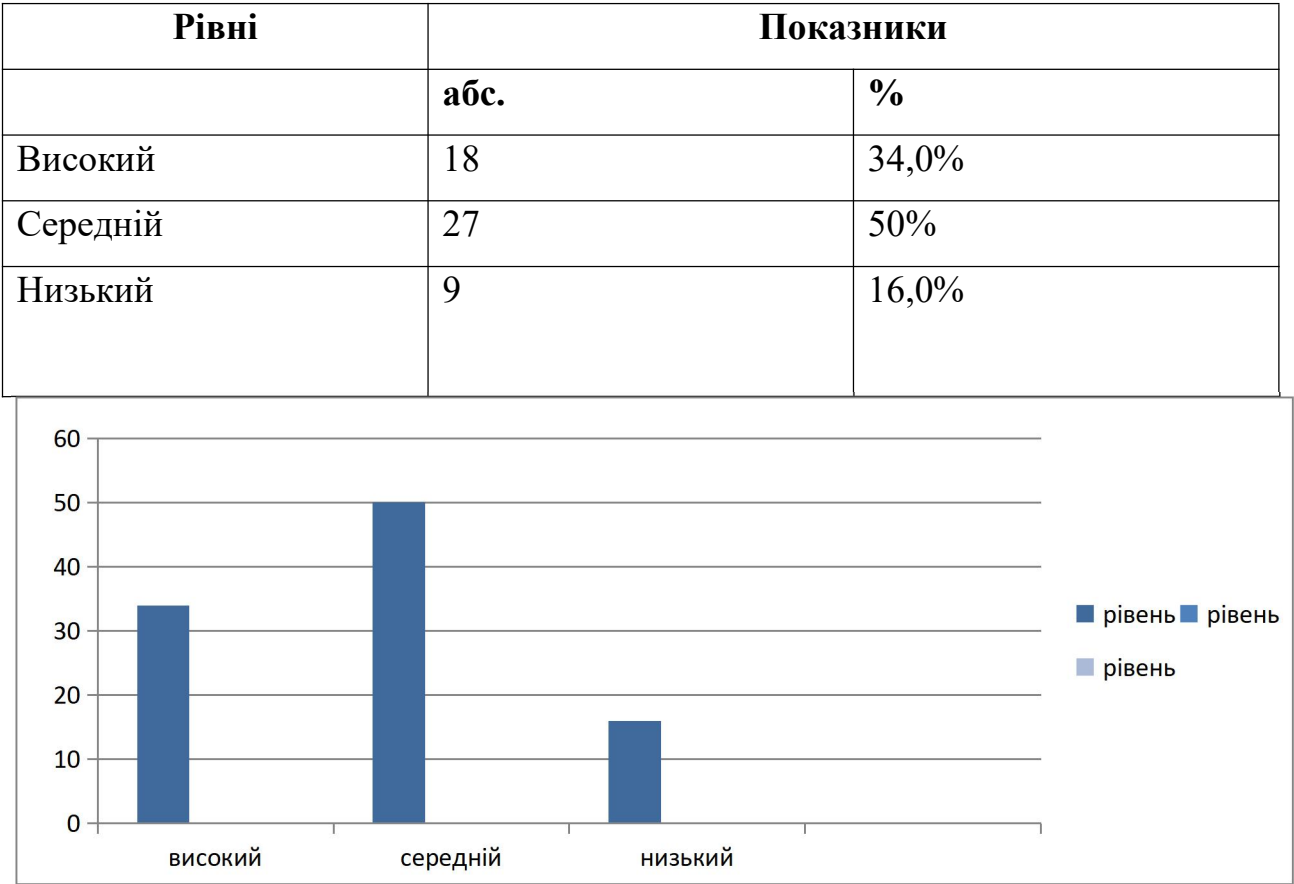


Рис.2.1 Оцінка рівня розвитку умінь діалогічного мовлення за критерієм зміст діалогу

За даними таблиці та аналіз даних, представлених на діаграмі, вказує на те, що переважна більшість респондентів продемонструвала середній рівень розвитку діалогічного мовлення за критерієм – зміст діалогу. Разом з тим, 34 % досліджуваних – середній рівень розвитку діалогічного мовлення та 16% - низький відповідно.

Молодші школярі із високим рівнем розвитку діалогічного мовлення за критерієм – *зміст діалогу*, під час складання діалогу вживали чіткі репліки, слова мовного етикету, могли самостійно задавати уточнюючі запитання, досягали поставлених результатів діагностичної методики. Мова таких учнів – чітка, сюжет правильний, але були деякі стилістичні та граматичні помилки.

Переважна більшість молодших школярів (50%) – це середній рівень розвитку діалогічного мовлення за даним критерієм. Такі учні застосовували норми мовного етикету у ситуаціях лише вітання чи прощання. Мовні кліше не були застосовані самостійно. Досить часто молодші школярі відповідали з помилками, опосередковано, задавали питання під вказівкою вчителя чи нагадування. Під час складання діалогу – відволікалися та не проявляли ініціативи.

Поряд із цим, були і школярі, що продемонстрували низький рівень розвитку діалогічного мовлення за означеним критерієм, таких учнів – 9 %. Це учні, які продемонстрували досить невеликий запас норм мовного етикету, та вміння складати діалог самостійно. Вони не завжди могли чітко поставити уточнюючі запитання за змістом діалогу, складали окремі репліки.

Наступним критерієм розвитку діалогічного мовлення молодших школярів є – *мовленнєвий етикет*, який передбачав дотримання норм і правил культури спілкування, знання учнями мовного етикету під час спілкування.

З цією метою ми використали анкету «*Норми мовного етикету*» та методику «*Мовні ситуації спілкування*» (Раєвська, 2005).

Метою даних методик було розкриття рівня знання учнями норм мовного етикету (манер поведінки та спілкування у різних ситуаціях життєвих). Діагностичні методики пропонували молодшим школярам ситуації спілкування, які максимально наближені до реальних життєвих ситуацій. Робота здійснювалася індивідуально з кожним учнем, з метою виявити більш природне та правдиве спілкування . Одержані результати фіксувалися у протокол.

Мовні ситуації: 1) Ти прийшов до школи та побачив вчительку. Як ти будеш вітатися? Якими способами і т.д. 2) У клас зайшла нова дівчинка. Ти повинен з нею познайомитися. Як ти будеш вітатися? Представлятися? Звертатися? 3) Твоє завдання – полити квіти у класі, горщики знаходяться на шафі, ти не можеш туди дістатися. Як ти звернешся по допомогу, що скажеш? 4) На перерві ти грав і випадково зламав щось. Як ти будеш поводитися? Що скажеш?

До показників оцінювання відносимо: різноманітність слів ввічливості та звертань; типи реплік; помилки у використанні слів; самостійність мови. Критерії оцінювання:

3 бали – високий рівень – учні знають повсякденні мовні кліше, використовують їх у мовленні у залежності від типу комунікативної ситуації. Вони застосовують різні типи речень, які містять звертання до мовця та слова ввічливості. Молодші школярі розрізняють спілкування з дорослими та однолітками.

2 бали – середній рівень – мовний етикет використано тільки у вже відомих ситуаціях. Мовні штампи є однотипними, репліки учнів містять мовні висловлювання без звернення до співрозмовника. Мова часто непряма, з помилками.

1 бал – низький рівень з молодші школярі мають досить обмежений запас фраз мовного етикету, плутають їх. Використовують у мовленні тільки загальновживані фрази, не знають мовні звороти. Часто плутають форми звертання до дорослого та однолітків.

У таблиці 2.3 та на рисунку 2.2 подано узагальнені дані щодо рівня розвитку діалогічного мовлення молодших школярів за критерієм «мовний етикет».

Таблиця 2.3

Оцінка рівня розвитку діалогічного мовлення молодших школярів за критерієм – мовленнєвий етикет

Рівні	Показники	
	абс.	%
Високий	15	27,7%
Середній	28	51,85%
Низький	11	20,37%

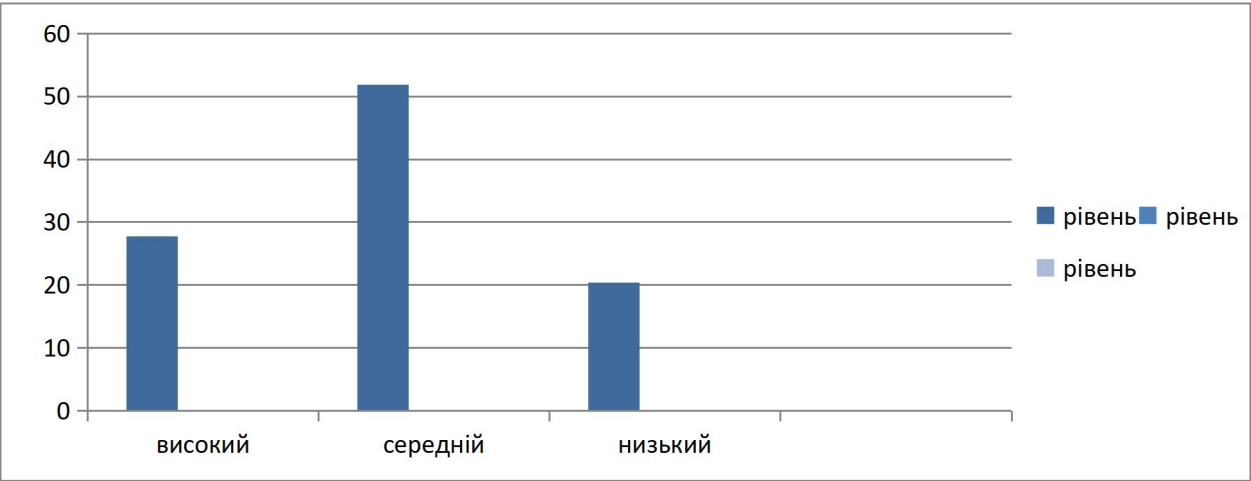


Рис.2.2 Оцінка рівня розвитку умінь діалогічного мовлення за критерієм мовленнєвий етикет

Отже, результати діагностування рівня розвитку діалогічного мовлення молодших школярів за критерієм – мовленнєвий етикет, визначаємо: 27,7% респондентів мають високий рівень знання і використання норм мовного етикету, що вказує на досить хороші показники ефективності процесу навчання та виховання.

51,85% молодших школярів виявили середній рівень розвитку діалогічного мовлення за означеним критерієм, що свідчить про те, що переважна більшість опитуваних перебувають на середньому рівні сформованості та використанні правил мовного етикету. 20,37% учнів –

низький рівень мовного етикету, що вказує на необхідність проведення роботи та уваги до використання даною групою учнів правил мовного етикету. Така робота потребує вдосконалення підходів щодо роз'яснення та впровадження норм етикету, та підвищення рівня комунікативної компетенції даної групи респондентів.

Наступним кроком є вивчення особливостей рівня розвитку діалогічного мовлення молодших школярів за критерієм - *лексичне оформлення мовлення* (словниковий запас). З метою дослідження даного критерію було використано такі методики, як: методика «Ланцюжок слів» ; бесіди/опитування; метод «Слово-значення».

За результатами методики «Ланцюжок слів» ми змогли виявити рівень лексичного запасу молодших школярів, ми пропонували їм практичні завдання із застосуванням карток чи сюжетних малюнків, проводили індивідуальні бесіди, що дали змогу оцінити застосування учням нових слів (пасивного словника) у контексті запропонованих ситуацій. Методика «Ланцюжок слів» : називаємо слово, завдання учня – додати своє слово, що логічно буде продовжувати попереднє (наприклад: дерево-листя-зелене).

Використання методики «Слово-значення» було проведено відкриті запитання, що спонукали молодших школярів застосовувати нові слова та терміни. Учні пояснювали значення слів через більші прості відомі слова чи звороти, та згодом вводили їх у контекст різних комунікативних ситуацій.

Результати діагностування за критерієм – лексичне оформлення мовлення подано у таблиці 2.4 та графічно представлено на рисунку 2.3.

Таблиця 2.4

Оцінка рівня розвитку діалогічного мовлення молодших школярів за критерієм – лексичне оформлення мовлення

Рівні	Показники	
	абс.	%
Високий	11	21%
Середній	30	56%
Низький	13	23%

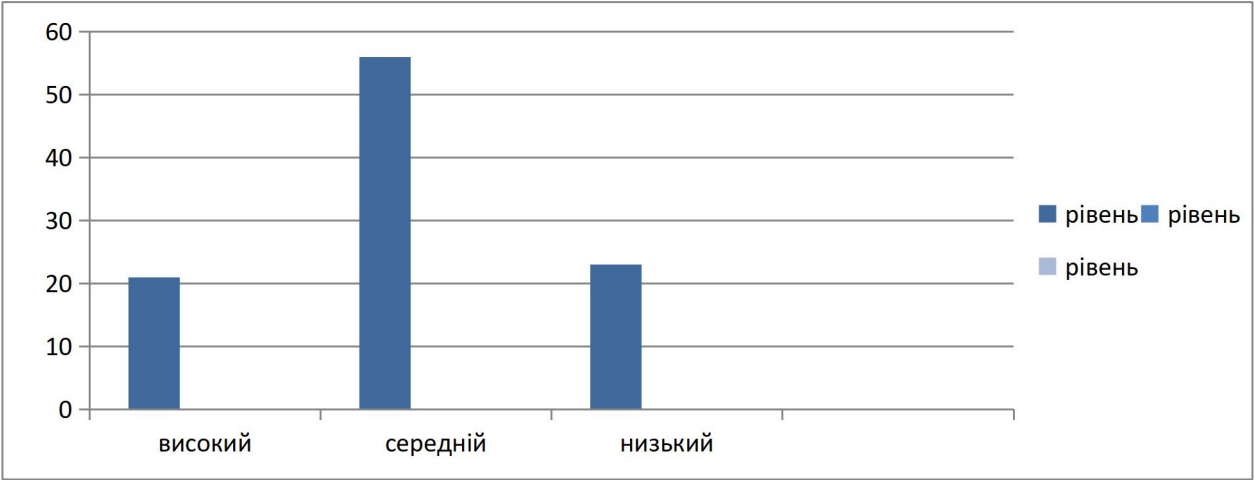


Рис.2.3 Оцінка рівня розвитку умінь діалогічного мовлення за критерієм лексичне оформлення мовлення

Отже, аналіз рівня розвитку діалогічного мовлення молодших школярів за критерієм – лексичне оформлення мовлення, демонструє високий рівень розвитку умінь діалогічного мовлення у 11 учнів (21%), середній рівень – у 30 респондентів (56%) та низький рівень у 13 (12%).

Для вивчення рівня розвитку діалогічного мовлення молодших школярів за *критерієм емоційність мовлення* (відповідність позамовних засобів ситації спілкування; здатність інтонаційно оформляти мовлення в узгодженості із ситуацією спілкування; використання позамовних засобів спілкування; вміння налагоджувати зоровий контакт із співрозмовником) нами було використано комунікативно-ситуативні вправи та діагностичну методику «Вивчення здатності до розпізнавання емоційних станів» Л.Фатіхова, А. Харісова.

Представлені діагностичні методики передбачали створення ситуацій комунікативних через вправи на вивчення навичок спілкування та налагодження комунікативної взаємодії. Таке комунікативно-ситуативне навчання діалогічного мовлення відбувалося черех вправи: 1) Скласти діалог за серією малюнків , з використанням відповідних слів 2) сконструювати діалог за фотографією 3) скласти діалог із використанням даних про певну ситуацію, її початок та кінець; 4) скласти діалог за прочитаним текстом.

Діагностична методика «Вивчення здатності до розпізнавання емоційних станів» Л.Фатіхова, А. Харісова була використана з метою розкриття вміння учнів в узгодженості з емоційним станом співрозмовника слухати його. Дана методика містить картки із обличчями, що показують певні емоції (сум, радість, страх, здивування, гнів, та ін.). учням слід розрізнити емоції, які показані на картках, та описати ситуації, де вони можуть виникнути. Методика «Вивчення здатності до розпізнавання емоційних станів» дозволила нам оцінити рівні прояву емоційності учнів та зрозуміти їх емоції.

Тож, згідно рівнів розвитку діалогічного мовлення молодших школярів за критерієм емоційність мовлення, через підібрані методики, ми одержали наступні показники, що подані у таблиці 2.5. та на рисунку 2.4.

Таблиця 2.5

Оцінка рівня розвитку діалогічного мовлення молодших школярів за критерієм – емоційність мовлення

Рівні	Показники	
	абс.	%
Високий	8	14,81%
Середній	30	55,5%
Низький	16	29,62%

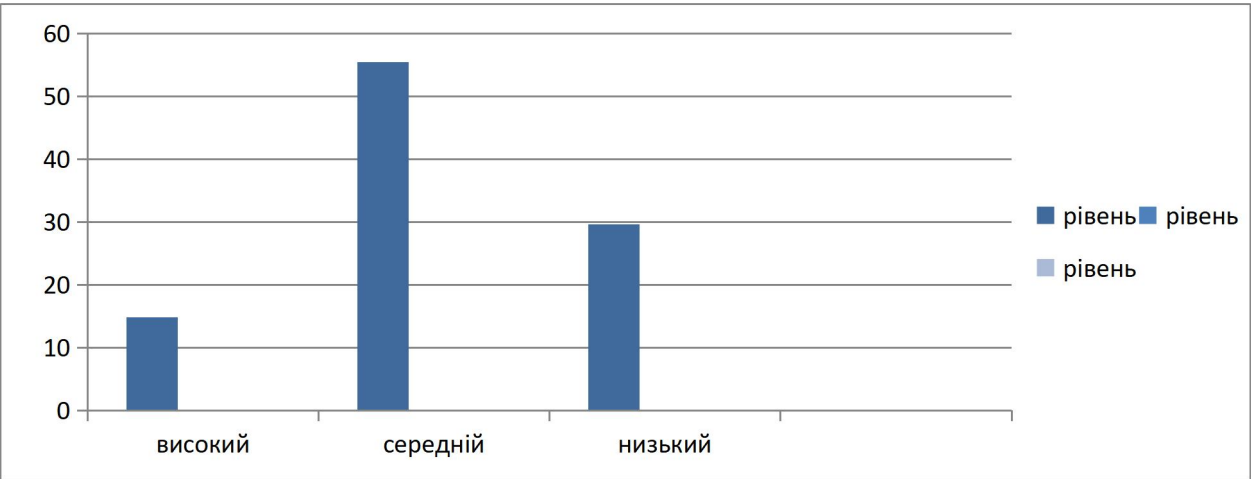


Рис.2.4 Оцінка рівня розвитку умінь діалогічного мовлення за критерієм емоційність мовлення

Результати демонструють, що тільки 8 учнів (тобто 14,81% респондентів) мають високий рівень розвитку діалогічного мовлення за критерієм емоційності мовлення (тобто таких умінь діалогічного мовлення, як темп і виразність мови), 30 респондентів (55,5%) – середній рівень та 16 учнів (29,62%) – низький. Одержаний результат є свідченням того, що на розвиток визначених умінь в межах емоційності мовлення надається недостатня увага в процесі навчання, і поза його межами.

Далі проводилася оцінка визначення рівня взаємодії молодшого школяра зі співрозмовником (активність під час спілкування; здатність підтримати тему розмови; вміння відповідати на репліку; логічність у дотриманні реплік). З цією метою нами були використані: методика «крок за кроком» та методика «Рукавички» Г. Цукерман (Шевцова,2002).

Методика «Крок за кроком» мала на меті навчити учнів будувати діалог в узгодженості з мовленнєвими намірами співрозмовника та з урахуванням типу взаємодії між ними, стилю реплік спонукання та реагування. Дана методика покликана сформувати вміння складання діалогу у різних ситуаціях враховуючи при цьому характер мовця іншого та взаємодію. У межах даної методики пропонували учням такі вправи: 1) Описати ситуацію та вказати репліки, які підходять під неї 2) розширити репліку реагування (н-д: зазначити причини відмови) 3) застосування інших типів реагування.

Методика «Рукавичка» Г. Цукерман використовувалася з метою розкриття вмінь учнів контактувати, підтримувати діалог, реагувати на репліки партнера по спілкуванню. Дана методика містить ігрові елементи та дає змогу побачити комунікативні вміння учнів.

Одержані результати дослідження за критерієм взаємодія зі співрозмовником представлені у таблиці 2.6 та у вигляді діаграми 2.5.

Таблиця 2.6

Оцінка рівня розвитку діалогічного мовлення молодших школярів за критерієм – взаємодія зі співрозмовником

Рівні	Показники
-------	-----------

	абс.	%
Високий	13	24,07%
Середній	30	55,5%
Низький	11	20,37%

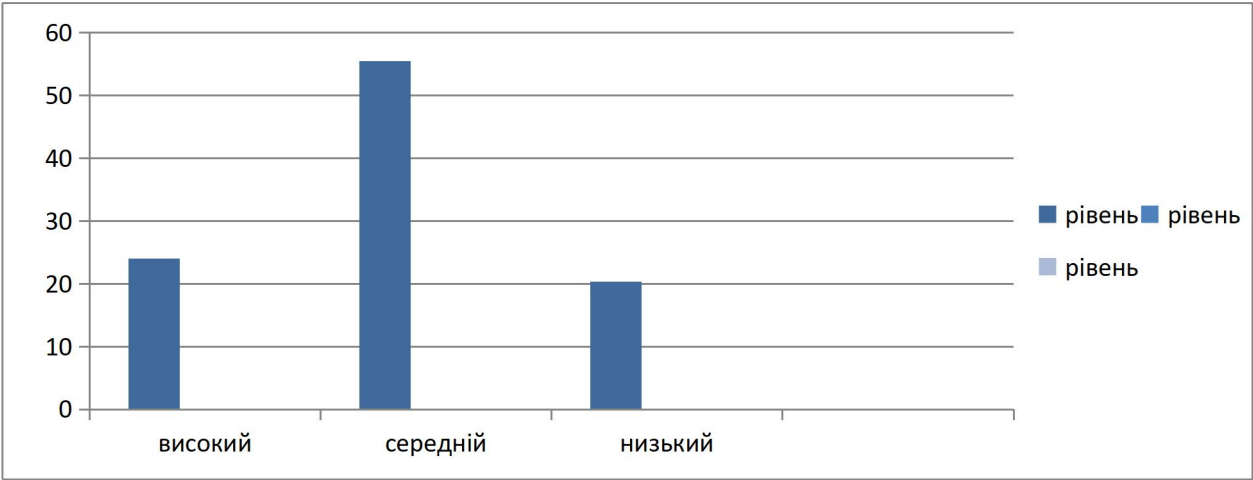


Рис.2.5 Оцінка рівня розвитку умінь діалогічного мовлення за критерієм взаємодія зі співрозмовником

Як видно з даних таблиці 2.6 та діаграми 2.5, 13 учнів (24,07%) мають високий рівень розвитку діалогічного мовлення за критерієм взаємодія зі співрозмовником, 30 респондентів (55,5%) – середній та 11 (20,37%) – низький рівень.

Узагальнені результати рівнів розвитку діалогічного мовлення молодших школярів визначено через сумування рівнів розвитку кожного критерію з визначенням середнього значення. Результати поадно у таблиці 2.7 та на рисунку 2.6.

Таблиця 2.7

**Загальний рівень розвитку умінь діалогічного мовлення
молодших школярів (у %)**

Рівні	КРИТЕРІЇ	Загальне
-------	----------	----------

	Зміст діалогу	Мовленнєвий етикет	Лексичне оформлення мовлення	Емоційність мовлення	Взаємодія зі співрозмовником	значення
Високий	34,0%	27,7%	21%	14,81%	24,07%	24,3
Середній	50%	51,85%	56%	55,5%	55,5%	53,77
Низький	16,0%	20,37%	23%	29,62%	20,37%	21,9

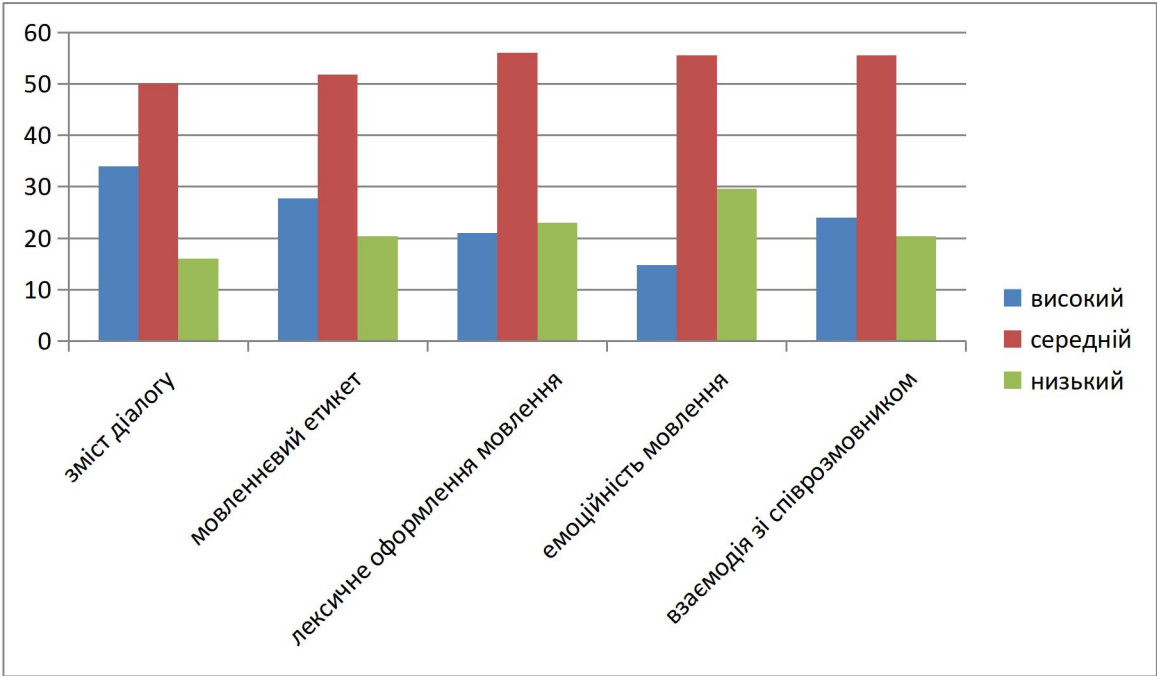


Рис. 2.6 Кількісні показники (%) рівнів розвитку діалогічного мовлення молодших школярів

Таким чином, ми дійшли висновку, що 24,3% респондентів мають високий рівень розвитку умінь діалогічного мовлення, що є свідченням того, що учні мають високий рівень вміння комунікувати. Середній рівень розвитку умінь діалогічного мовлення продемонстрували 53,77% учнів, що свідчить про те, що переважна більшість опитуваних перебуває на середньому рівні, проте можуть мати деякі труднощі та потребувати колекційної роботи щодо вдосконалення вмінь діалогічного мовлення.

Низький рівень розвитку умінь діалогічного мовлення виявили у 21,9% молодших школярів, що вказує на необхідність проведення спеціальної роботи з метою розвитку умінь діалогічного мовлення.

Слід провести роботу з тими учнями, які показали низькі показники щодо вмінь діалогічного мовлення, підвищити їх здатність успішно комунікувати. Переважна більшість респондентів показали середній рівень розвитку умінь діалогічного мовлення, що вказує на потребу і на далі розвивати такі вміння та підвищувати рівень їх комунікативної спроможності.

Отже, одержані результати вимагають проведення спеціальної роботи щодо покращення процесу розвитку діалогічного мовлення учнів та підвищення рівня їх мовленнєвої компетентності.

2.3. Методика застосування комунікативно-ситуативних вправ у процесі розвитку діалогічного мовлення

З метою розкриття методики застосування комунікативно-ситуативних вправ слід визначити, та теоретичного обґрунтувати провідні функції комунікативних ситуацій під час компетентнісного навчання. Визначені функції виступають орієнтирами для вчителів на етапі структурування змісту мовленнєвих ситуацій. Функції потрібно трактувати з позиції змістового наповнення, так і з особливостей їх застосування. До даних функцій відносимо методичні та дидактичні.

Отож дидактичні функції наступні:

- соціальна – розкриває предмет спілкування
- організаційна – визначає учасників спілкування та провідне завдання комунікації (на що воно спрямована)
- управлінська – підбір матеріалу (наприклад: таблиці, ілюстрації, схеми, візуальні малюнки), що потребує залученості у зміст комунікації, врахування комунікативного середовища)
- рефлексивна – оцінка молодшими школярами свого мовлення, розуміння успіхів та певних труднощів, що можуть виникати на етапі

вирішення комунікативних вправ, та коригування помилок чи вдосконалення мовленнєвих умінь під час навчання.

До методичних функцій комунікативних ситуацій відносимо:

- узгодженість мовного матеріалу до комунікативної теми та компетентностей, що знаходяться на етапі формування
- оптимальний підбір та успішне застосування типів навчальної діяльності, що виконують учні при вирішенні завдання
- застосування мовних одиниць та мовленнєвих прикладів в узгодженості до змістового наповнення особливостей соціального простору, де формується діалогічна компетентність
- відповідне застосування форм, методів та засобів комунікативної діяльності, які дозвояють вирішувати ситуативні завдання та досягати певних комунікативних цілей
- регламентована комунікативна поведінка учасників спілкування, яка узгоджена із ситуацією мовлення, де вона відбувається (Ростикус, 2015).

Перша група функцій має розглядатися як певна риса ситуативного мовлення, а друга – забезпечує молодших школярів необхідними мовними та мовленнєвими засобами, які потрібні для виконання комунікативно-ситуативних вправ. Ця група функцій також враховує зміст мовного матеріалу, рівень морфологічних та синтаксичних особливостей.

Отже, в контексті розвитку діалогічного мовлення молодших школярів розрізняють методичні та дидактичні функції комунікативних ситуацій. Вчителі повинні реалізовувати дані функції під час створення та застосування в освітньому процесі комунікативно-ситуативних вправ.

Аналізуючи комунікативно-ситуативні вправи як засіб розвитку діалогічного мовлення молодших школярів слід обґрунтувати методику їх застосування. Відповідно, успішне застосування комунікативно-ситуативних вправ можливе при дотриманні системи, які складається з двох етапів:

- 1) підготовчий етап (передситуація)
- 2) творчий етап (ситуація/вправа) (Харченко, 2016).

Отже, підготовчий етап містить вирішення комунікативної вправи на імітацію, відповіді на запитання вчителя, на віднаходження певної інформації, повідомлення її тощо. Такі вправи відбуваються на базі мікроситуацій. Молодші школярі виступають учасниками спілкування, а вчитель тільки надає конкретне комунікативне завдання, у якому визначена комунікативна ситуація та розподілені ролі, які треба програти. Ситуації такого типу дозволяють учням застосовувати лексичний матеріал, який стосується комунікативної теми. Це як прелюдія до залучення учнів до мовного середовища, де вони опановують синтаксичні та лексичні одиниці, які властиві певній темі, та вчать вирішувати мовленнєві дії в умовах такої ситуації. Застосування таких вправ дозволяє молодшим школярам чітко обирати мовний матеріал в узгодженості із ситуацією мовлення, логічно структурувати інформацію, виражати власні думки, почуття та відношення до інформації. Лише коли учні набудуть певної мовної компетентності, можна буде переходити до наступного творчого етапу.

На другому етапі – творчий етап – молодші школярі виконують дії, які зосереджені на розвиток мовленнєвих навичок складання діалогу та здобувають досвід комунікативної поведінки, яка відповідає певній компетентності. Ситуативно-комунікативні вправи творчого етапу, на основі комунікативних ситуацій дозволяють учням створювати власні діалоги. Відтак, зрозуміло, що така модель спілкування, її інформаційний зміст визначені вимогами програми, завданнями, комунікативним та життєвим досвідом учнів, їх віковими особливостями, бажаннями та здібностями.

Побудований таким чином освітній процес (уроки) дають можливість учням адаптуватися до умов реального спілкування через мовний матеріал, який визначений навчальною програмою. Сьогодні є різноманітні типи комунікативно-ситуативних вправ, які слід застосовувати для розвитку діалогічного мовлення. Далі наведемо приклади таких комунікативно-ситуативних вправ з метою налагодження ситуативного спілкування для розвитку діалогічного мовлення молодших школярів.

Мозковий штурм . Основне завдання – мотивувати школярів до спілкування у різноманітних ситуаціях. Такі вправи зорієнтовані на формування критичного мислення та містять інтерактив.

Стратегія РАФТ – стратегія, яка передбачає створення оригуніальних текстів:

Р – роль – хто Я?

А- аудиторія – для кого слід написати текст

Ф – формат – як будемо писати текст

Т – тема – про що текст? Які головні ідеї?

Завдання для учнів:

- ✓ розкрити особливості ідей персонажів
- ✓ зрозуміти аудиторію та підібрати форму повідомлення.

Робота за цією стратегією передбачає визначення ролей та складання висловлювання від імені персонажу, написання тексту.

З метою розвитку діалогічного мовлення молодших школярів цікавою є комункативна вправа «Мікрофон для письменників» - вправа, яка пропонує учням скласти розповідь на певну тему. Учням слід уявити , що вони спілкуюються з другом онлайн, який перебуває за кордоном та обговорюють враження від канікул. Завдання для учнів: з'ясувати все про відпочинок, про відвідані історичні місця, про враження тощо.

Ще таку вправу можна інтерпритувати таким чином «Ви у магазині одягу» . Завдання для учнів: вам слід комункувати із продавцес і вирішити такі питання: що хочете придбати; ваші вподобання; улюблений колір; розмір; де примірочна; ціна товару,; спосіб оплати.

Прикладом комунікативно-ситуативних вправ для розвитку діалогічного мовлення молодших школярів можуть бути *творчі завдання*. Нижче у таблиці 2.8 презентовано варіанти таких вправ (Тверезовська,2009).

Таблиця 2.8

Творчі вправи

Творча вправа	Зміст завдання
---------------	----------------

Зупинка «Чомучка»	Який розділ ми вивчали? <i>(Текст).</i> - Що називається текстом? - Зіставлення двох груп речень. Сказати, який із них є текстом. 1) <i>Восени деякі пташки летять у вирій. У зайця довгі вуха і короткий хвіст. Укрився багрянцем клен. Присмерком садок зустрів нас тишею і казковим вбранням дерев.</i> 2) <i>Жовтокоса чарівниця-осінь примчала на золотому коні у ліс. Торкнулася чарівною паличкою верхівок дерев. І зашелестіли на них багряні шати. На землі рясніє барвистий килим. Чудово навкруги!</i>
Зупинка «Загадкова»	- Чи можна дати заголовок цим реченням, які становлять текст? (Попередні тексти про осінь). 1) Загадки про осінь. Без пензлика, без олівця розфарбувала деревця. <i>(Осінь).</i> Я брала відра золоті, Пшениці озимі поливала. Потім сіла при людським куті І зернята дітям роздавала. Не просто зернята — золоті. <i>(Чарівниця-осінь).</i> Щедра гостя знов до нас прийшла. Багаті людям врожаї принесла. Фрукти щиро дарувала, Листям різнобарвним землю

	укривала. Хто ж це? (Осінь). - Чому? На що автор хотів звернути увагу? Який заголовок із запропонованих найдоцільніший? («Чарівниця-осінь», «Осінь», «Пізня осінь», «Осінній ліс»). - Послухайте текст. Подумайте і скажіть одним реченням, про що це оповідання. <i>Сергійко посадив деревце. Воно було кривеньке і негарне. Сусіди дивувалися: «Навіщо отой непотріб у землю встромив?» Але хлопчик старанно доглядав саджанець. Обкопував його, підживлював, поливав, оббирав на ньому гусінь</i> <i>Пройшли роки. Сергійко деревце стало гарним, красивим, вигналося ген над хатою.</i> - За що Сергійко заслуговує похвали? - Доберіть заголовок. (Сергійко-садівник)
Зупинка «Кмітлива»	Прочитай текст. Чи відповідає зміст заголовку? Чому? Оце так зустріч! <i>Рано-вранці діти пішли до лісу. Ось і знайома галявина. Під дубом сховалася сімейка білих грибів. На краю – підберезники, сиріжки. А біля ялинок у моху примостилися</i>

	<i>маслюки. Оленка і Василько швидко наповнили свої кошики. Стали допомагати Ігорю. Додому всі верталися задоволені.</i> - Прочитати речення про клен. Як треба переставити ці речення, щоб послідовно розповісти про клен восени?
Зупинка «Творча»	1. Гра «Відгадай, хто я». Це – домашня тваринка. Вона не дуже велика, але в сім’ї є улюбленцем. Масть може бути різна: бура, руда, сіра, наче трохи підсмажена, з біленькими цяточками. Хвостик бадьоро закручений догори. Очі дуже розумні. Відданий господареві, може бути сторожем. 2. Розповіді учнів про своїх улюблених домашніх тварин. 3. Скласти і записати оповідання за поданим початком і серединою Слова для довідок: <i>сміливий пес, кинувся у воду, рятівник, схопив за сорочку, витяг на берег, вдячний хлопчик, не ображав.</i> 4. Усне складання кінцівки (2-3 учні)
Зупинка «Тестова»	Тест № 1. Чи можна цю групу речень назвати текстом? <i>Я пішов у кіно. Кінотеатр на нашій вулиці. Вона – одна із найдавніших вулиць Києва. Київ – центр усіх</i>

	залізничних шляхів країни. Залізниця – артерії народного господарства. 1) ні; 2) так. Тест № 2. Яка мінімальна кількість речень має бути в тексті? 1) одне речення; 2) два речення; 3) три і більше [7, с. 125]. Тест № 3. Який із поданих заголовків відповідає основній думці тексту? Восени ведмідь знайшов собі барліг. Склав клишоногий смужки кори, листочки та мох у яму, ліг і заснув. Але невдовзі зігнали його з місця собаки. Ледь утік! Заховався сніг. І тут знайшли. Хто б ви думали? Мисливці. Втретє довелося сховатися. Заліз ведмідь на дерево і спав до весни. 1) «Ведмідь»; 2) «Здогадайся»
--	--

Отже, як бачимо, структура комунікативно-ситуативних вправ для розвитку діалогічного мовлення молодших школярів має ряд важливих компонентів:

- 1) опис ситуації мовлення, яка вказує на місце спілкування, та обставини, що спричинили виникнення комунікації. Такі ситуації є реальними або штучно створеними, що змушують молодших школярів активно включатися у мовленнєву діяльність. Так, наприклад, спілкування з другом, подорож до іншого міста, покупка чогось у магазині тощо.

- 2) комунікативне завдання , що має на меті певні дії, які школярі мають виконати під час діалогу (наприклад: визначити розмір, місце , колір і т.д.)
- 3) опис ролей учасників спілкування, що залучені до комунікативної ситуації. Так, наприклад, розмова учнів, де кожен має свою роль та завдання, що впливають на мовленнєву поведінку.
- 4) окреслення функцій мовлення, що реалізують учні під час спілкування (наприклад: запитання, інформація, вподобання, обговорення)
- 5) граматичні структури та лексика, які застосовують учні під час вправ, відповідно до мовленнєвого контексту (Пономарьова,2019).

Кожен етап передбачає те, що молодші школярі володіють мовними зразками та прикладами, та застосовують їх у спілкуванні. Такими зразками є речення чи готові діалоги, що дозволяють учням висловлювати думки.

Щодо структури комунікативно-ситуативної вправи , то сюди відносимо:

- опис ситуації спілкування
- комунікативне завдання
- розподіл ролей учасників спілкування
- мовленнєві функції
- мовний матеріал
- мовленнєві приклади

Дослідження засвідчують, що застосування таких комунікативно-ситуативних вправ сприяє розвитку діалогічного мовлення молодших школярів. Зокрема: виробляє лексичні вміння, дозволяє розширити словниковий запас учнів, формує творче мовлення. Застосування різноманітних вправ мотивує учнів до вираження ідей, думок, уроки робить цікавими та динамічними, сприяє кращому опануванню матеріалу – розвиває комунікативні вміння.

Таким чином, застосування комунікативно-ситуативних вправ дозволяє молодшим школярам спілкуватися у різних контекстах, що успішно впливає на їх комунікативні вміння, зокрема, розвиток діалогічного мовлення.

Висновки до другого розділу

У другому розділі нашого дослідження було теоретичного обґрунтовано особливості розвитку діалогічного мовлення молодших школярів засобами комунікативно-ситуативних вправ.

Розділ присвячений розкриттю системи комунікативно-ситуативних вправ для розвитку діалогічного мовлення молодших школярів, проведенню емпіричного дослідження та висвітленню методики застосування вправ у процесі розвитку діалогічного мовлення.

Результати емпіричного дослідження рівня розвитку діалогічного мовлення молодших школярів дозволяють зробити наступні висновки.

Отже, критеріями розвитку діалогічного мовлення молодших школярів з відповідними показниками були визначені: *вміння будувати зміст діалогу* (конструювання діалогу відповідно до мети і завдань спілкування; здатність чітко і правильно аргументувати власну думку; знання з теми спілкування і вміння переносити їх у нестандартні мовні ситуації); *дотримання норм і правил культури спілкування* – мовний етикет (знання правил мовного етикету під час спілкування; відповідність нормам культури спілкування); *словниковий запас* – лексичне оформлення мовлення (вміння підбирати відповідну лексику під час спілкування; правильне застосування лексики, відсутність лексичних помилок); *емоційність мовлення* - відповідність позамовних засобів ситації спілкування (здатність інтонаційно оформляти мовлення в узгодженості із ситуацією спілкування; використання позамовних засобів спілкування; вміння налагоджувати зоровий контакт із співрозмовником); *активність під час спілкування* - взаємодія зі співрозмовником (здатність підтримати тему розмови; вміння відповідати на репліку; логічність у дотриманні реплік).

Визначення критеріїв розвитку діалогічного мовлення молодших школярів дозволило виокремити такі рівні, як: *високий, середній та низький*.

Задля вирішення завдань щодо аналізу стану розвитку діалогічного мовлення учнів ми здійснили емпіричне дослідження, вибірка якого склала 54 учні. Результати здійсненого дослідження засвідчили необхідність

проведення роботи щодо покращення рівня розвитку діалогічного мовлення молодших школярів та застосування відповідної системи комунікативно-ситуативних вправ.

З цією метою, у роботі презентовано систему комунікативно-ситуативних вправ, які сприяють процесу розвитку діалогічного мовлення учнів, а їх постійне використання – оптимізує процес розвитку звязного мовлення, робить його невимушеним, цікавим та доступним. Зокрема, це такі вправи: *словникові вправи; вправи на репродуктивне діалогічне мовлення; вправи на продуктивне діалогічне мовлення.*

Отже, систематичне застосування комунікативно-ситуативних вправ для розвитку діалогічного мовлення: 1) сприяє підвищенню культури мовлення та комунікації молодших школярів, забезпечує умови ефективного становлення особистості, її прояву у соціумі через здатність спілкуватися, встановлювати взаємодію з іншими учасниками; 2) забезпечує умови виховного впливу на молодших школярів.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження з проблеми розвитку діалогічного мовлення молодших школярів засобами комунікативно-ситуативних вправ дозволяє підсумувати наступне:

1. Аналіз досліджуваної проблеми та наукових джерел відповідно, зумовив узагальнення та уточнення ключових понять (діалог, діалогічне мовлення, компетентність діалогічна, комунікативно-ситуативна вправа). Зокрема, останнє виступило підґрунтям для розуміння понять *діалогічне мовлення* – як обмін інформацією, поглядами, думками, ідеями через мову. Під час діалогічного мовлення здійснюється вираження думки, проявляється вміння слухати мовця, розуміти його точку зору та давати реакцію на неї, а *розвиток діалогічного мовлення* – як систематичний, постійний процес набуття молодшими школярами *діалогічної компетентності*, що залежить від обставин та проявляється у конкретній ситуації.

У магістерській роботі визначено оптимальні підходи щодо розвитку діалогічного мовлення молодших школярів у поєднанні з ситуаційним підходом: *компетентнісний*, що вказує на практичну складову процесу розвитку діалогічної компетентності, опанування мовою під час комунікації, включення у процес спілкування з усвідомленням мети та умов; *комунікативний*, який розкриває зосередженість на мовленнєвому рівні та залежить від мети правильного відбору мовних засобів спілкування; *особистісно-орієнтований* – формування індивідуальних характеристик молодшого школяра під час діалогічного мовлення.

2. Уточнено зміст поняття «*комунікативно-ситуативна вправа*» як ситуативне завдання творчого змісту, що спрямоване на формування системи вмінь учнів, які необхідні для здійснення активної мовленнєвої діяльності, зокрема і в діалогічній формі. Комунікативно-ситуативні вправи визначено як вправи, що містять тренувальні дії, які виконуються для вироблення практичних вмінь успішного спілкування. Обґрунтовано, що комунікативно-ситуативні вправи дозволяють налагодити успішне спілкування, мотивують мовленнєву та творчу діяльність мовців, що є запорукою розвитку мовленнєвих умінь та навичок.

3. Обґрунтовано, що серед пріоритетних засобів розвитку діалогічного мовлення на уроках української мови вагоме місце займають *комунікативно-ситуативні вправи*, які відповідають змісту та меті мовної освіти та комунікативно-діяльнісного підходу до навчання. Отже, інтенсивне опанування учнями знань про мовлення відбувається під час виконання комунікативно-ситуативних вправ – ситуацій діалогового змісту, що відповідають вимогам мовленнєвого середовища молодших школярів.

Застосування комунікативно-ситуативних вправ для розвитку діалогічного мовлення молодших школярів дають великі можливості для уточнення, активізації, збагачення словника, та формування практичних умінь мовленнєвої діяльності. У ситуаціях, які наближені до життя, досвіду учнів, викликають бажання висловлюватися, а мовленнєва діяльність є активною та безпосередньою.

4. Для розкриття реального стану розвитку діалогічного мовлення молодших школярів та проведення емпіричного дослідження рівнів розвитку окресленого поняття було виокремлено критерії з відповідними показниками. Так, до критеріїв розвитку діалогічного мовлення молодших школярів з відповідними показниками були віднесені наступні: *вміння будувати зміст діалогу* (конструювання діалогу відповідно до мети і завдань спілкування; здатність чітко і правильно аргументувати власну думку; знання з теми спілкування і вміння переносити їх у нестандартні мовні ситуації); *дотримання норм і правил культури спілкування* – мовний етикет (знання

правил мовного етикету під час спілкування; відповідність нормам культури спілкування); *словниковий запас* – лексичне оформлення мовлення (вміння підбирати відповідну лексику під час спілкування; правильне застосування лексики, відсутність лексичних помилок); *емоційність мовлення* – відповідність позамовних засобів ситації спілкування (здатність інтонаційно оформляти мовлення в узгодженості із ситуацією спілкування; використання позамовних засобів спілкування; вміння налагоджувати зоровий контакт із співрозмовником); *активність під час спілкування* – взаємодія зі співрозмовником (здатність підтримати тему розмови; вміння відповідати на репліку; логічність у дотриманні реплік).

Визначення критеріїв розвитку діалогічного мовлення молодших школярів дозволило виокремити такі рівні, як: *високий, середній та низький*.

З метою вирішення завдань щодо аналізу стану розвитку діалогічного мовлення учнів проведено емпіричне дослідження, до якого було залучено 54 учні. Результати здійсненого дослідження засвідчили необхідність проведення роботи щодо покращення рівня розвитку діалогічного мовлення молодших школярів та застосування відповідної системи комунікативно-ситуативних вправ.

5. У роботі презентовано систему комунікативно-ситуативних вправ, які сприяють процесу розвитку діалогічного мовлення учнів, а їх постійне використання – оптимізує процес розвитку звязного мовлення, робить його невимушеним, цікавим та доступним. Зокрема, це такі вправи: *словникові вправи; вправи на репродуктивне діалогічне мовлення; вправи на продуктивне діалогічне мовлення*.

Отже, ми дішли висновку, що систематичне застосування комунікативно-ситуативних вправ для розвитку діалогічного мовлення:

- 1) сприяє підвищенню культури мовлення та комунікації молодших школярів, забезпечує умови ефективного становлення особистості, її прояву у соціумі через здатність спілкуватися, встановлювати взаємодію з іншими учасниками;
- 2) забезпечує умови виховного впливу на молодших школярів.

Проведене дослідження на тему «Розвиток діалогічного мовлення молодших школярів засобами комунікативно-ситуативних вправ» не вичерпує всіх аспектів поданих у роботі та потребує подальших наукових розвідок. Відповідно, наступними кроками можуть бути розробка та представлення робочих зошитів для молодших школярів для виконання комунікативно-ситуативних вправ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович, С. Д., Чікарьова, М. Ю. (2004). Мовленнєва комунікація : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр навчальної літератури, 472 с.
2. Аносов, І. П. (2003). *Сучасний освітній процес: антропологічний аспект*. Київ : Твім інтер, 391 с.
3. Бадер, В. (2000). Розвиток мовлення школярів під час роботи над реченням. *Початкова школа*. № 8. С. 41–44.
4. Бех, І. Д. (2009). *Психологічні джерела виховної майстерності* : навч. посіб. Київ : Академвидав, 248 с.
5. Бібік, Н. М., Вашуленко, М. С., Мартиненко & В. О. *Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи* : моногр. / Ін-т педагогіки НАПН України. Київ : Пед. думка, 346 с.
6. Бондаренко, В. В. (2011). Формування соціально-комунікативної активності молодших школярів в освітньому середовищі. *Наука і освіта*. № 4. С. 42–44.
7. Бондаренко, Н. В. (2017). Ситуаційні вправи на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. № 2. С. 2-7.
8. Варварук, М.М. (2019). Лінгводидактичні засади формування діалогічної компетентності учнів початкової школи. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. № 3. С. 37-41.

9. Варзацька, Л. О., Шевченко, Л. М. (2001). Методика розвитку зв'язного мовлення молодших школярів. Кам'янець-Подільський: Абетка, 204 с.
- 10.Вашуленко, М. (2009). Компетентнісний підхід до перевірки мовних і мовленнєвих знань молодших школярів. *Початкова школа*. 2009. № 1. С. 16–20.
- 11.Вашуленко, М.С. (2006). Українська мова і мовлення у початковій школі: *Метод. посіб.* 268 с.
- 12.*Великий тлумачний словник сучасної української мови* (2005). [Голов. ре д. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 1728 с.
- 13.Власенко, О.В. (2005). Розвиток діалогічного мовлення молодших школярів. *Управління школою*. №22-24, с. 21-22.
- 14.Вторнікова, Ю. С. (2011). Комунікативна компетентність у структурі ключових компетентностей громадян Європи. *Витоки педагогічної майстерності* : збірник наукових праць. Полтава, С. 88-94.
- 15.Глазова, О. (2003). Ситуативні вправи для формування умінь і навичок діалогічного мовлення. *Дивослово..* № 3. С. 36–38.
- 16.Голуб, Н. (2013). Культура діалогу на уроці української мови: проблеми і перспективи. *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Сер. філологічна*. Вип. 40. С. 130-133
- 17.Гончаренко, С. У. (2007). *Український педагогічний словник*. К. : Либідь, 376 с.
- 18.Деркач, Ю.А. (2021). Використання вправ та ігор комунікативного спрямування як ефективного засобу формування іншомовної компетентності.: *Молодий вчений*: № 10 (98) с. 39, 42.
- 19.Державний стандарт початкової освіти [Електрон. ресурс]. Режимдоступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP180087.html
- 20.Дзямулич, Н. (2019). Комунікативно-ситуативні вправи в системі розвитку діалогічного мовлення молодших школярів. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. Вип. 8(2). С.124-133.
- 21.Довбенко, С. (2016). Використання засобів невербальної комунікації у

- суб'єкт-суб'єктній діяльності взаємодії вчителя і учня. *Гірська школа Українських Карпат*. № 15. С. 38–40.
- 22.Дубовик, С. (2006). Розвиток діалогічного мовлення школярів на уроках української мови. *Початкова школа*. № 2. С. 19–21.
- 23.Закон України «Про загальну середню освіту». – 1999. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/normativno-pravova-baza1.html> (дата звернення: 22.07.15). – На зва з екрана.
- 24.Зимульдинова, А., Філь, Г. (2014). Діалог як форма усного мовлення учнів початкових класів. *Початкова школа*, № 3, с. 37-39.
- 25.Клюс, Л. Р., Гуменюк, І. М.(2019). Формування діалогічної компетентності молодших школярів засобами комунікативних ситуацій. URL: <http://conference.pu.if.ua/forum/files/22032017/10/Klj.pdf>
- 26.Коваль, Г. П, Деркач, Н. І., Наумчук, М. М. (2008). Методика викладання української мови : навч. посібн. 287 с.
- 27.Комунікативні (мовленнєво-ситуативні) завдання у системі вивчення частин мови в початковій школі / Г. Лещенко, Л. Іванова. *Нова пед. думка*. 2009.].
- 28.Кондратюк, О.М. (2011). Технологія організації навчального діалогу молодших школярів. *Розвивальні технології навчання молодших школярів*. Харків: ХНПУ імені Г.С.Сковороди. С. 64-119.
- 29.Концепція розвитку освіти України на період 2015-2025 років (проект) Міністерство освіти і науки України. URL: http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/project_30102014.doc
- 30.Корніяка, О. М. (2006). *Психологія комунікативної культури школяра*. Київ : Міленіум, 336 с.
- 31.Косенко, Ю.В. (2011). *Основи теорії мовної комунікації*: навч. посіб. – Суми: Сумський державний університет, 187 с.
- 32.Курач, Л., Прищепа О. (2005). Ситуативні ролі – позитивний фактор розвитку діалогічного мовлення учнів початкових класів. *Початкова школа*. № 1. С. 30–33.

- 33.Левіна, Л. (2010). Розвиток мовленнєвої компетентності: діалогічне мовлення. *Початкова освіта*. № 46. С. 4–6.
- 34.Лопатіна, Г.О. (2014). Методика навчання діалогічного мовлення дітей молодшого дошкільного віку: *монографія*. Бердянськ: Видавець Ткачук. В., 254 с.
- 35.Луцинська, О. В., Ростикус, Н. П. (2016). Використання мовленнєвих ситуацій та інтерактивної дошки на уроках розвитку зв'язного мовлення. *Вісник Львівського університету*. Сер. педагогічна. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, Вип. 31. С. 272–278.
- 36.Мартіна, О. (2015). Розвиток усного і писемного мовлення молодших школярів на уроках рідної мови. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : зб. наук. пр. / Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Ін-т педагогіки НАПН України. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, № 18 (1). С. 154-159.
- 37.Мельничайко, О. І. (2007). Рідна мова. *Комунікативні вправи*. 48 с.
- 38.*Методика навчання української мови в початковій школі* : навч.-метод. посібн. / за наук. ред. М. С. Вашуленка. 2011. 364 с.
- 39.Мойсеюк, Н. Є. (2007). *Педагогіка* : навч. посіб. 5-е вид., доп. і перер. Київ, 656 с.
- 40.Наумчук, М.М. (2001). Сучасний урок української мови в початковій школі (*методика і технологія навчання*). 215с.
- 41.*Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року*, затв. указ Президента України №344/2013 від 25.06.13 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення: 4.07.15). – Назва з екрана.
- 42.*Нова українська школа: poradnik dla vchytelja* / під заг. ред. Н. М. Бібік. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
- 43.*Новий державний стандарт початкової загальної освіти*. Всеукраїнська серпнева конференція. URL: https://www.nus.org.ua/.../2017/.../NewSchool_Presentationfinal_18-08 (дата звернення:

- 7.05.2020).
- 44.Охріменко, Л. (2015). Діалогічні методи навчання на уроках української мови в початкових класах. *Початкова школа*. № 1. С. 29–33
 - 45.Палихата, Е.Я. (2012). Урахування психологічних факторів у процесі навчання діалогу шляхом опрацювання діалогічної єдності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Педагогіка, соціальна робота. Вип. 29. С. 132-135.
 - 46.*Педагогічна майстерність* : підруч. / І. А. Зязюн та ін. ; за ред. І. А. Зязюна ; МОН України, Акад. пед. майстерності. 3-є вид., допов. І перероб. Київ : СПД Богданова А. М., 2008. 376 с.
 - 47.Петрик, О. М. (2006). Розвиток мовленнєвих умінь молодших школярів під час вивчення граматичного матеріалу на засадах функціонально-комунікативного підходу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 197 с.
 - 48.Петрук, О. (2012). Комунікативне спрямування у навчанні української мови у початкових класах шкіл з мовами викладання національних меншин. *Початкова школа*. № 10. С. 41–44.
 - 49.Пометун, О. І., Пироженко Л. В. (2004). Сучасний урок. Інтерактивні технології: *Наук.- метод. посібн*. Київ : Видавництво А.С.К., 192 с. С.29-40.с.45-54.
 - 50.Пономарьова, К.І. (2019). Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови: *Посібник*. Київ , 131с.
 - 51.Попович, Л. (2015). Формування комунікативної компетентності молодших школярів. *Початкова школа*. № 1. С. 52–54.
 - 52.Раєвська, І. М. (2005). Ситуативні завдання як засіб формування діалогічного мовлення молодших школярів. *Таврійський вісник освіти*. № 3–4. С. 211–219.
 - 53.Ростикус, Н.П. (2018). Аналіз компонентів ситуаційної діалогічної діяльності учнів на уроках української мови в початкових класах.

Науковий вісник Донбасу. № 1 2 (37-38). URL:
<http://nvd.luguniv.edu.ua/.PDF>

- 54.Ростикус, Н.(2018). Система вправ із розвитку зв'язного діалогічного мовлення молодших школярів. *Початкова школа.* № 6, № 7.
- 55.Ростикус, Н. П. (2015). Ситуативні вправи як засіб формування діалогічного мовлення молодших школярів. Глухівські наукові читання *Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук* : зб. матеріалів V Міжнародної інтернет-конференції молодих учених і студентів 25-27 листопада 2015 року. Глухів : РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 2016. С. 40–44.
- 56.Ростикус, Н. (2018). Система вправ із розвитку зв'язного діалогічного мовлення молодших школярів. *Початкова школа.* № 6. С. 20-25.
- 57.Савченко, О. (2014). Формування у молодших школярів загальнонавчальних комунікативних умінь і навичок. *Початкова школа..* № 10. С. 6–10.
- 58.Слесик, К. М. (2002). *Формування умінь спілкування молодших школярів у позакласній навчально-виховній роботі* : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 – теорія навчання / Харківський ДПУ ім. Г. С. Сковороди. Харків, 256 с.
- 59.Станкевич, Н. (2010). Навчально-мовленнєва ситуація у діалогічному мовленні: стратегія моделювання. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної.* Вип. 5. С. 53–60.
- 60.Тверезовська, Н., Філіппова, Л. (2009). Сутність та зміст поняття «педагогічні умови». *Нова педагогічна думка.* №3. С. 90–92.
- 61.Харченко, Г. І. (2016). Формування комунікативних умінь школярів в умовах компетентнісної мовної освіти. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки.* Вип. 3. С. 148–151.
- 62.Українська мова. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів: 1-4 класи (оновлена) URL:

<http://mon.gov.ua/withoutSD/Програми/1-ukrayinska-mova-1-4-klas.lyuba.doc>

63. Шевцова, Л.С. (2004). Методика застосування мовленнєвих ситуативних завдань : *метод. посіб.* Житомир : Меркурій, 2004. 94 с.
64. Шевцова, Л. С. (2002). Ситуативні завдання як засіб розвитку зв'язного мовлення учнів (5–7 класи) : *автореф. дис. ... канд. пед. наук* : 13.00.02. Київ : Інститут педагогіки АПН України. 20 с.
65. Шевцова, Л. С. (2017). Формування мовленнєвої компетентності студентів у процесі оволодіння методикою української мови. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. Житомир : ЖДУ ім.. І. Франка, Вип. 3 (89). С. 158–162.

ДОДАТКИ

Додаток А

Система комунікативно-ситуативних вправ для розвитку діалогічного мовлення молодших школярів

1-2 клас

І. Розрізнення діалогічного тексту

Вправа 1. Розгляньте малюнки. На якому з них зображено, що герої розмовляють? Доведіть свою думку.



Вправа 2. Розгляньте малюнок. З якої це казки? Про що можуть спілкуватися зображені герої? Як ви думаєте, що говорить дідусь? А що говорить бабуся? Як ви звертаєтеся до своїх бабусь і до дідусів?



Вправа 3. Розгляньте малюнок. Про що можуть спілкуватися зображені герої? Як може звернутися Мишка до Жабки? А Жабка до Мишки?



Для вправ такого типу в 1 класі дібрано ілюстрації до відомих першокласникам казок. Особливість таких вправ полягає в тому, що вони можуть бути використані як на уроках грамоти і письма, так і на інших уроках (трудове навчання, образотворче мистецтво тощо), відповідно до теми.

Вправа 4. Послухайте дві групи речень. У якій групі речень відбувається розмова між героями? Доведіть свою думку.

а) *Ішов дід лісом, а за ним бігла собачка, та й загубив дід рукавичку. От біжить мишка та й улізла в ту рукавичку.*

б) — *А хто-хто в цій рукавичці?*

— *Мишка-шкряботушка. А ти хто?*

— *Жабка-скрекотушка. Пустити й мене!*

(уривки з української народної казки «Рукавичка»)

Усвідомленню поняття *діалог* сприяє зіставлення монологічного тексту з діалогічним. Якщо зміст казки відомий першокласникам, то це дає можливість зосередити основну увагу не на змісті уривків, а на відмінних особливостях їхньої будови, сприйнятих на слух.

II. Аналіз будови й особливостей діалогічного тексту

Вправа 5. Розгляньте малюнок. Чи можна сказати, що між героями відбувається розмова? Розгляньте схему діалогу. Скільки реплік у діалозі? Скільки реплік припадає на кожного учасника розмови?



Вправа 6. Послухайте текст. Це монолог чи діалог? Між скількома особами відбувається розмова? Визначте, які слова кому належать.

— *Хто ти такий? Скажи мені!*

— *Я, Бичок-Третьчок, із соломи зроблений, смолою засмолений.*

— *Коли ти солом'яний, смолою засмолений, то дай мені смоли обідраний бік залатати, а то капосні собаки обідрали!*

— *Бери, Вовчику!*

(уривок з української народної казки «Солом'яний Бичок»)

На цьому етапі учні удосконалювали набуті вміння розпізнавати діалогічний текст. За допомогою пропонування вправ учитель сприяв формуванню в учнів розуміння поняття *діалогічні єдності* (без уживання терміна). Більшість вправ у 1 класі учні виконували в усній формі. Проте, для усвідомлення ними поняття *діалогічні єдності*, використовувався графічний образ діалогу – умовна схема, оскільки, з огляду на невелику кількість вивчених літер дібрати діалогічний текст складно. Основна ж мета вправ такого типу полягає у формуванні в учнів зорового образу форми діалогу, а не в його прочитуванні.

III. Спостереження, аналіз і вправляння у використанні інтонації, міміки і жестів під час читання/розігрування діалогів

Вправа 7. Послухайте розмову між героями казки (фрагмент відеозапису з казки «Івасик-Телесик»). Визначте, скільки реплік припадає на кожного учасника.

Які репліки кому належать? З якою інтонацією говорить Івасик-Телесик? З якою інтонацією говорить Гусенятко? Які жести і міміку використовують

герої? Уяви, що ти – Івасик-Телесик, а твій товариш – Гусенятко. Розіграйте діалог у парі з відповідними інтонацією, мімікою і жестами.

Вправа 8. Прочитай пошепки розмову між героями казки «Родичі» (Буквар, с. 114). Визнач, скільки реплік припадає на кожного учасника. Які репліки кому належать? З якою інтонацією потрібно читати слова Буряка? З якою інтонацією потрібно читати слова Цукерки? А з якою інтонацією потрібно читати слова Цибулини? Які жести і міміку при цьому слід використовувати? Прочитайте діалог із відповідними інтонацією, мімікою і жестами.

Родичі

— *Чому це ти, сестрице, така непривітна до мене?* — запитав Буряк Цукерку.

— *Я тобі не сестриця!* — закрилила губи Цукерка. — *Я солодка, у барвистому паперовому платтячку, а ти — брудний і грубий, сидиш у землі!*

— *А все ж ви родичі!* — озвалася тітка Цибулина. — *Ось виросте Буряк, з нього виготовлять цукор, а вже з цукру — і вас, солодкі цукерки. Не цурайтеся свого роду!*

Вправа 9. Пригадай розмову Зайчика і Ведмедя з казки «Коза-Дереза». З якою інтонацією потрібно говорити слова Зайчика? З якою інтонацією потрібно говорити слова Ведмедя? Які жести і міміку слід використовувати?

Уяви, що ти Зайчик, а твій товариш – Ведмідь. Відтворіть розмову Зайчика і Ведмедя. Оскільки тексти діалогів взято з добре відомих учням казок, то вчителі пропонували учням відтворити розмову персонажів цих казок, при цьому використано відповідні маски, засоби пальчикового і лялькового театру, тобто, вводили учнів в уявну, вигадану ситуацію.

IV. Складання запитань і відповідей на них

Важливе місце у формуванні діалогічного мовлення відведено на початкових етапах (1-й клас) формуванню в учнів умінь і навичок ставити запитання і відповідати на них, оскільки від правильно сформованих таких умінь залежить успіх розв’язання ситуації спілкування.

Під час виконання таких вправ, учні практично переконуються у важливості використання звертань до співрозмовників. Особливості звертання учні початкових класів освоюють за навчальною програмою з української мови під час вивчення відмінків іменника. Проте ще з 1-го класу вчитель проводить пропедевтичну роботу над лексико-граматичним значенням звертань, що зумовлено потребою у спілкуванні учнів шестирічного віку.

Вправа 10. Розглянь малюнок. Уяви, що ти – Журавель. Постав одне запитання Лисичці.



Вправа 11. Розглянь малюнок. Уяви, що ти – Лисичка. Постарайся поставити якомога більше запитань Журавлеві.



Вправа 12. Послухайте текст. Уявіть, що ви – Курочка. Постарайтеся поставити якомога більше запитань неслухняному Курчатку.

Неслухняне курча

Після теплого дощичку курочка вивела своїх діточок на прогулянку. У дальньому кутку подвір'я вона вигрібала для них із вологої землі черв'ячків. Курчата метушилися довкола матері. А одне неслухняне не хотіло йти з усіма, а пищало і вередувало.

I. Розрізнення діалогічного тексту

У 2 класі вправи для розрізнення діалогічного висловлення застосовано з метою актуалізації набутих умінь й удосконалення їх. Таким чином, порівняно із вправами для 1-го класу, зменшено кількість вправ для розрізнення діалогічного висловлення за ситуаційними ілюстраціями, а більше використано вправи на сприйняття текстів на слух.

Вправа 1. Розгляньте малюнок. Про що можуть спілкуватися зображені герої? Як ви думаєте, що може говорити учениця? А що – учень? Як може звернутися дівчинка до хлопчика? А хлопчик до дівчинки?



Вправа 2. Послухайте текст. Чи можна сказати, що це діалог? Доведіть свою думку.

Ледача подушка

Маленькій Яринці треба рано-рано вставати, до школи йти. А не хочеться, ой, як не хочеться! Увечері Яринка запитала дідуся, чому це їй так складно прокидатися рано-вранці. На що дідусь сказав, що у дівчинки подушка ледача і, що саме тоді, як вставати не хочеться, нехай вона візьме подушку, винесе її на свіже повітря і добряче виб'є – вона й не буде ледача...

Вправа 3. Послухайте кілька речень. Чи можна сказати, що це діалог? Доведіть свою думку.

- Хто ти такий? – запитує Телятко.
- Я стара Кролиця.
- Мої крильця найкрасивіші, бо я схожий на білу хмаринку.
- Ні, мої крильця красивіші, бо я схожий на сонце.
- Де взялася ця маленька вишенька?
- З кісточки виросла.

II. Аналіз будови й особливостей діалогічного тексту

Вправа 4. Послухайте текст. Це монолог чи діалог? Між скількома особами відбувається розмова? Визначте, які слова кому належать. Скільки реплік припадає на кожного співрозмовника? Як звертається Левенятко до Черепахи? Як звертається Черепаха до Левенятка?

III. Спостереження, аналіз і вправляння у використанні інтонації, міміки і жестів під час читання/розігрування діалогів

Вправа 5. Послухайте розмову між героями з казки «Лисиця та Їжак» (відеозапис). З якою інтонацією говорить Лисиця? З якою інтонацією говорить Їжак? Які жести і міміку при цьому слід використовувати? Уяви, що ти – Лисиця, а твій товариш – Їжак. Розіграйте діалог у парі з відповідними інтонацією, мімікою і жестами.

IV. Складання запитань і відповідей на них

Вправа 6. Розпитай свого сусіда по парті про те, чи він (вона)... . Звернись до співрозмовника на ім'я. *Розпитай свого товариша про його улюблений мультфільм. Звернись до співрозмовника на ім'я.*

Використовуй такі питальні слова: Який? Чому? Коли?

Розпитай свого товариша, як він провів вихідні. Звернись до співрозмовника на ім'я.

Використовуй такі питальні слова: Як? Що? Чому? Коли?

Вправа 7. Розглянь малюнок. Уяви, що ти – Михайлик. Постарайся поставити якомога більше запитань старшій сестричці



V. Редагування, доповнення діалогу

Наступний вид ситуативної вправи – робота у формі діалогу.

Вправа 8. Прочитай репліки діалогу. З якої це казки? Віднови послідовність запитань і відповідей діалогу.

VI. Перебудова монологічного висловлювання у діалогічне

Успішне опанування діалогічного висловлення неможливо обійтися без аналізу монологічного висловлення. Проте самого аналізу монологу недостатньо, оскільки тоді йшлося б про розвиток монологічного висловлення.

Вправа 9. Прочитай текст. Це монолог чи діалог? Перебудуй поданий текст так, щоб утворилася розмова між Дідусем і Ведмедем.

От як назбиралось у льосі звірів багато, сів дід на лаві та й давай гострити ножа. Почув це ведмідь і став запитувати діда, чому той ножа гострить. На що дід відповів, щоб з ведмедя шкуру зняти та пошити з тієї шкури собі і бабі кожухи. Злякався ведмідь та й став просити дідуся, щоб той не різав його, а відпустив на воля. За це пообіцяв принести багато меду. Дід подумав, та й відпустив ведмедя.

Додаток Б

Система комунікативно-ситуативних вправ для розвитку діалогічного мовлення молодших школярів

3-4 клас

У системі вправ передбачено, що I етап (Розрізнення діалогічного тексту) у 3 і 4 класі не має причин для виконання вправ, оскільки навіть учні із початковим рівнем навченості у 3 класі мають розрізняти монологічні висловлення і діалогічні, що й підтверджено у процесі реалізації експериментальної системи. Оскільки основне місце для підготовчих вправ щодо складання діалогічного висловлення відведено в 2 класі, то в наступних класах виконання їх відбувається лише з метою актуалізації, поглиблення, удосконалення й діагностування набутих компетентностей. З огляду на це у 3 – 4 класах значну увагу приділено етапам складання і розігрування власних діалогічних висловлень.

I. Аналіз будови й особливостей діалогічного тексту

Вправа 1. Послухайте текст. Це монолог чи діалог? Між скількома особами відбувається розмова? Визначте, які слова кому належать. Скільки реплік припадає на кожного співрозмовника? Як звертаються співрозмовники один до одного?

Мама: Оленко, покажи, будь ласка, щоденник.

Оленка: Прошу, матусю.

Мама: Доню, а які в тебе труднощі у виконанні домашніх завдань?

Оленка: Мамо, прочитайте, будь ласка, мені виразно вірш.

Мама: Оленко, а тепер ти вчи його, а я — перевірю.

Оленка: Я з радістю буду вчити цей вірш.

Мама: А тепер приступимо до домашніх завдань з математики.

Оленка: Я зараз вивчу правила і виконаю письмову роботу.

Мама: Оленко, а ти добре знаєш таблицю множення?

Оленка: Так, звичайно, мамо.

Мама: Я рада, що в мене така розумниця.

II. Спостереження, аналіз і вправлення у використанні інтонації, міміки і жестів під час читання/розігрування діалогів

Вправа 2. Розглянь малюнок. Уяви, що ти — дівчинка Марічка. Постарайся поставити якомога більше запитань бабусі.



Вправа 3. Послухайте речення. Чи можна сказати, що це речення є відповіддю на запитання? Сформулюйте таке запитання, щоб це речення було відповіддю на нього.

Відповідь. Багато зусиль докладають маленькі мурахи, щоб облаштувати свій мурашник.

IV. Редагування готових діалогічних зразків

Вправа 4. Прочитай діалог. На місці пропущених реплік запропонуй свої.

Матвійко: Доброго дня, Наталю Іванівно.

Бібліотекар: Доброго дня.

Матвійко: Наталю Іванівно, будь ласка, допоможіть мені дібрати книги.

Бібліотекар: _____?

Матвійко: Нам потрібно підготувати повідомлення на урок

природознавства з теми “Заповідники України”.

Бібліотекар: _____.

Матвійко: Ого, як багато. І це все про заповідники?

V. Орієнтування в ситуації та умовах спілкування

Вправа 5. Розглянь зображення. Між ким відбувається розмова? Де вона відбувається? У якій, на твою думку, ситуації можуть знаходитися співрозмовники? З якою метою вони можуть спілкуватися між собою?



VI. Складання діалогів за сюжетним ситуаційним малюнком

Вправа 6. Попрацюйте в парі! Виконайте завдання картки.



Картка № ____

Завдання: складіть і розіграйте діалог за сюжетним малюнком.

Учасники діалогу: тато, донька, Сніговик.

Місце: у лісі.

Ситуація: розмова тата, доньки

і Сніговика.

Мета: зробити висновок про важливість підгодівлі птахів.

Мовленнєво-комунікативні завдання:

1. Дотримуйтеся правил спілкування.
2. Правильно звертайтеся до співрозмовника:
тату, донечко, Христинко, Сніговичку.

3. Уживайте слова ввічливості.
4. Уживайте слова: *холодно, немає їжі, сніг, тяжко, допомогти, підгодувати, радісно.*
5. Дотримуйтеся відповідної інтонації, міміки і жестів.

VII. Складання запитання і відповідей на них

Вправа 7. Розглянь малюнок. Уяви, що ти – абонент. Постав запитання оператору технічної підтримки



Вправа 8. Прочитай текст! Уяви, що ти – Мурко. Постарайся поставити кілька запитань Курчаткові.

Як здивувався Мурко

Був собі у бабусі старий-престарий кіт Мурко. Лежить Мурко проти сонця, гріється. Заплющивши очі, спить, поклав голову на лапки. Тільки хвостиком махає, мух відганяє. На подвір'ї ходило курчатко. Воно відбилося від квочки й жалібно пищало. Побачивши кота, замовкло. Підійшло тихенько до нього, притулилося й очі закрило. Тепло йому біля котового кожушка. Мурко відчув, що до нього хтось притуляється. Розплющив очі – курчатко. І здивувався: та й сміливе ж яке! Дивиться Мурко на курчатко, дивується й не знає, що йому робити. Чи налякати курчатко, щоб утекло, чи хай собі гріється?

VIII. Орієнтування в ситуації та умовах спілкування

Вправа 9. Розглянь малюнок. Між ким відбувається розмова? Де вона відбувається? У якій, на твою думку, ситуації можуть знаходитися співрозмовники? З якою метою вони можуть спілкуватися між собою?

Додаток В

Приклади комунікативно-ситуативних вправ

Картка № 1

Завдання: складіть і розіграйте діалог.

Учасники діалогу: ти і твоя однокласниця.

Місце: у школі на перерві.

Ситуація: учора твоєї однокласниці не було в школі.

Мета: з'ясувати чому вчора однокласниці не було у школі.

Мовленнєво-комунікативні завдання:

1. Дотримуйтеся правил спілкування.
2. Правильно звертайтеся до співрозмовника: _____
3. Уживайте слова ввічливості: _____
4. Уживайте слова:
5. Дотримуйтеся відповідної інтонації, міміки і жестів

Картка № 2

Завдання: складіть і розіграйте діалог.

Учасники діалогу: ти і твій товариш.

Місце: у школі на перерві.

Ситуація: твій товариш приніс до школи свою улюблену машинку.

Мета: попросити товариша погратися машинкою разом з ним.

Мовленнєво-комунікативні завдання:

1. Дотримуйтеся правил спілкування.
2. Правильно звертайтеся до співрозмовника: ____
3. Уживайте слова ввічливості: ____
4. Уживайте слова:
5. Дотримуйтеся відповідної інтонації, міміки і жестів.

Картка № 3

Завдання: складіть і розіграйте діалог.

Учасники діалогу: Марічка і Сергій.

Місце: у школі на перерві.

Ситуація: сьогодні Марічка та Сергій – чергові учні. Сергій захворів.

Мета: запропонувати допомогу однокласниці на перерві.

Картка № 4

Завдання: складіть і розіграйте діалог.

Учасники діалогу: ти і двоє товаришів.

Місце: у школі на перерві.

Ситуація: ти з однокласниками на великій перерві хочете погратися у спільну гру. Але кожен має свою улюблену гру. Ви не можете домовитися.

Мета: домовитися про спільну гру.

Мовленнєво-комунікативні завдання:

1. Дотримуйтеся правил спілкування.
2. Правильно звертайтеся до співрозмовника: ____
3. Уживайте слова ввічливості: ____
4. Уживайте слова:
5. Дотримуйтеся відповідної інтонації, міміки і жестів.

Картка № 5

Завдання: складіть і розіграйте діалог.

Учасники діалогу: ти і твій товариш.

Місце: у школі на уроці.

Ситуація: на уроці вчителька пояснила як виконувати вправу. Ви працюєте у парах. Ти не зрозумів, що потрібно зробити.

Мета: попросити товариша пояснити тобі виконання вправи.

Мовленнєво-комунікативні завдання:

1. Дотримуйтеся правил спілкування.
2. Правильно звертайтеся до співрозмовника: ____
3. Уживайте слова ввічливості: ____
4. Уживайте слова:
5. Дотримуйтеся відповідної інтонації, міміки і жестів.

Картка № 6

Завдання: складіть і розіграйте діалог.

Учасники діалогу: ти і твій брат (твоя сестра).

Місце: удома.

Ситуація: у тебе гостює двоюрідний брат.

Мета: запропонувати своєму гостеві пограти у якусь розвивальну гру.

Мовленнєво-комунікативні завдання:

1. Дотримуйтеся правил спілкування.
2. Правильно звертайтеся до співрозмовника: _____
3. Уживайте слова ввічливості: _____.
4. Уживайте слова:
5. Дотримуйтеся відповідної інтонації, міміки і жестів.

Картка № 7

Завдання: складіть і розіграйте діалог.

Учасники діалогу: ти і твій товариш.

Місце: в автобусі.

Ситуація: ти з однокласником їдеши в автобусі. Ви голосно розмовляєте. Вам

звернули увагу на поведінку.

Мета: обговорити свою поведінку з товаришем.

Мовленнєво-комунікативні завдання:

1. Дотримуйтеся правил спілкування.
2. Правильно звертайтеся до співрозмовника: _____
3. Уживайте слова ввічливості: _____
4. Уживайте слова:

Картка № 8

Завдання: складіть і розіграйте діалог.

Учасники діалогу: ти і перукар.

Місце: у перукарні.

Ситуація: ти з мамою прийшов (-ла) у перукарню.

Мета: пояснити перукарю, яку ти хочеш стрижку.

Мовленнєво-комунікативні завдання:

1. Дотримуйтеся правил спілкування.
2. Правильно звертайтеся до співрозмовника: _____
3. Уживайте слова ввічливості: _____
4. Уживайте слова:
5. Дотримуйтеся відповідної інтонації, міміки і жестів

Картка №9

Учасники діалогу: ти і бабуся.

Місце: в автобусі.

Ситуація: ти з бабусяю зайшли в автобус. Вільних сидячих місць немає.

Мужчина поступається місцем твоїй бабусі, але вона пропонує сісти тобі.

Мета: переконати бабуся, що ти вже можеш постояти у громадському транспорті.

Мовленнєво-комунікативні завдання:

1. Дотримуйтеся правил спілкування.
2. Правильно звертайтеся до співрозмовника: _____
3. Уживайте слова ввічливості: _____
4. Уживайте слова:
5. Дотримуйтеся відповідної інтонації, міміки і жестів.

Картка №10

Завдання: складіть і розіграйте діалог.

Учасники діалогу: ти і касир.

Місце: у театрі.

Ситуація: ти у касі продажу квитків лялькового театру. Хочеш придбати квиток на виставу.

Мета: розпитати касира про вибір зручного місця.

Мовленнєво-комунікативні завдання:

1. Дотримуйтеся правил спілкування.
2. Правильно звертайтеся до співрозмовника: _____
3. Уживайте слова ввічливості: _____
4. Уживайте слова:
5. Дотримуйтеся відповідної інтонації, міміки і жестів.

Картка № 11

Завдання: складіть і розіграйте діалог за сюжетним малюнком.

Учасники діалогу: Їжак і Заєць.

Місце: у лісі.

Ситуація: розмова між тваринами.

Мета: з'ясувати про підготовку до зими.

Мовленнєво-комунікативні завдання:

1. Дотримуйтеся правил спілкування.
2. Правильно звертайтеся до співрозмовника:
3. Уживайте слова ввічливості
4. Уживайте слова
5. Дотримуйтеся відповідної інтонації, міміки і жестів.

